Archive of SID.ir

Iranian Association of Geopolitical

Geography(Regional Planning)

Winter 2024. Vol 13. Issue 53

2783-2112ISSN (Print): 2228-6462 - ISSN (Online):

Journal Homepage: https://www.jgeoqeshm.ir/

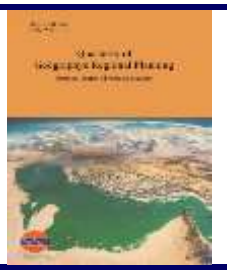

Research Paper

Investigating the Effect of Financing of a Joint-Stock Company on the Purchase and Development of Shares of Active Companies in the Stock Market in Line with Regional Planning and Sustainable Development

Javad Adalatjo[1], Seyyed Mohammad Hadi Mahdavi[2*], Ehsan Ali Akbari Babukani [3]

1. PhD student, Department Islamic Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Najaf Abad Branch, Islamic Azad University, Najaf Abad, Iran.
2. Associate Professor, Department Islamic Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Najaf Abad Branch, Islamic Azad University, Najaf Abad, Iran.
3. Assistant Professor, Department Islamic Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Najaf Abad Branch, Islamic Azad University, Najaf Abad, Iran.

ARTICLEINFO

PP: 191-213

Use your device to scan and read the article online

Keywords: *Delayed Payment Fine, Damage, Banking System of the Islamic Republic of Iran, Supreme Leader .*

Abstract

One of the major problems of the banking system in Iran is the delay in paying customers' debts in long-term transactions. Paying off debts and debts on time is a legal duty, but in an Islamic society, it is also a religious and moral duty. The banking system uses various methods to ensure the timely receipt of claims. One of these methods, in which there are many differences between jurists and Islamic banking experts in terms of its legitimacy, is the penalty for late payment of the obligation in the form of a conditional obligation during the contract in bank contracts. According to some Islamic thinkers, this method, contrary to Islamic law and from another group's point of view, is a correct and legitimate way to solve this problem. With its library and documentary methods, this dissertation seeks to explain the jurisprudential analysis of the penalty for late payment of payment in the banking system of the Islamic Republic of Iran with emphasis on the jurisprudential opinion of the Supreme Leader, and according to the above, the penalty for late payment of payment in the banking system of the Islamic Republic of Iran Examples of non-profit interests include the fact that the Supreme Leader also allows fines for late payment to banks. According to the jurists of the Guardian Council, transactional, borrowed and ignorant usury is not included in the condition of late payment penalty. There are two views on the Islamic ruling on receiving late fines from offending customers among Islamic juristsd.

Citation: Adalatjo , J., Ali Akbari Babukani , E. (2023). **Jurisprudential analysis of late payment penalty in the banking system of the Islamic Republic of Iran in line with regional planning and sustainable development**. Geography (Regional Planning), 13(51), 191-213.
DOI:10.22034/jgeoq.2023.192650.1998

* **Corresponding author:** Seyyed Mohammad Hadi Mahdavi, **Email:** h110mahdavi@gmail.com

Copyright © 2023 the Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

Extended Abstract

Introduction

In the legal system of Iran, in addition to the laws of bankruptcy and arrears, which have a special place in the civil law and civil procedure and are about debtors who are unable to pay their debts, there are also other laws entitled There are "payment delay penalties" and "payment delay damages". Historical study shows that according to social conditions, especially after the Islamic revolution, these laws have undergone many changes. One of the problems that occurs in long-term transactions, especially in banking transactions, is the non-payment of debts and liabilities on the due dates. These non-payments, which are sometimes justified and defensible, have many negative effects on the trading relations of the society, the most important of which are the loss of public trust and the reduction of long-term transactions, the reduction of loans and the reduction of the spirit of cooperation and cooperation between people. Based on this, it is necessary for jurists, legal scholars and banking experts to find practical solutions to solve the problem justly by examining the factors of delay in payment and its effects and social and economic consequences and by complying with Sharia rules and the interests of the society. The banking system uses several methods to ensure timely collection of claims. Among the most important of these methods, we can mention "deposit", "delayed payment penalty" and "delayed payment damage", whose laws are the subject of discussion due to their similarity to "usury". The amount of pending claims and deficiencies in the banking system also shows that this method is not effective. The problems in the mentioned solution have prompted the researchers to examine the jurisprudential and legal foundations and economic dimensions of this issue. Of course, the sensitivity of this issue from the Shari'i point of view has also led to different positions of taqlid authorities. Eliminating interest from banking operations in the usury-free banking method has faced Islamic banking with problems, among these problems, for which, of course, Muslim thinkers have also provided solutions, is the delay of the recipients of facilities in repaying debts and how to compensate banks. Some debtors and users of bank facilities cannot or do not want to pay their debt on the due date for some reasons. In the usurious banking system, those who do not pay their debt installments by the specified due date, according to the percentage of interest in the contract they have concluded with the bank, must pay interest on their debt for the period of delay as well as the contract period. In addition, normally, banks provide a percentage in addition to the interest rate as a penalty for the period of delay, as a result, the debtor will be required to pay an interest higher than the original interest stated in the contract to the bank for the delay in paying his debt. to pay This same system of receiving interest usually causes the debt amount of debtors who cannot pay their installments on time for any reason to increase so much that they can never pay this debt to the bank and finally they lose all their capital.l.

Methodology

Descriptive and analytical based on library studies that the researcher compiles the thesis after collecting information.

Results and Discussion

According to the jurists of the Guardian Council, transactional, borrowed and ignorant usury is not included in the condition of late payment penalty. There are two views on the Islamic ruling on receiving late fines from offending customers among Islamic juristsd.

Conclusion

This article addressed one of the most important issues in the country's banking system, i.e. the issue of late payment fines and discussed its jurisprudential and legal aspects. At first, the laws and regulations related to the late payment penalty approved by the legal authorities of the country were reviewed and the historical course of the issue was highlighted. In the following, an attempt was made to discuss the jurisprudential foundations of the approved regulations. After examining the legal and jurisprudential dimensions, it was time to provide criteria for evaluating the Guardian Council's solution and other solutions, and in this regard, five evaluation criteria were

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

presented. And the following results were obtained from this thesis:

1- "Penalty for late payment" is the damage caused to the debtor due to the debtor's delay in paying his cash debt on its due date and as a result of the creditor's being deprived of the benefits of realizing his capital. According to the definition of late payment and the examination of its elements, the penalty for late payment is different from concepts such as devaluation of money, obligation and non-profit. Although it has some similarities to them in some ways and there is a logical relationship between them.

2- The permission to receive a late fine as a condition in the contract, although it applies on the face of it, according to certain laws such as the bankruptcy and bankruptcy law, it does not include natural or legal persons who are unable to pay their debts due to bankruptcy and the like, and those rulings And they have their own rules.

3- The penalty for late payment is different from usury for the following reasons, in general and especially in the contracts for granting bank facilities in the usury-free banking system:

A: The rulings related to old money cannot be applied to such money due to their different nature and function compared to new money and banknotes.

B: In addition to the issue of devaluation of money, due to many other reasons, the delay in the payment of debt in the economic system of the present era and even in the Islamic economic system due to the approval of the law on banking operations without interest (payment of daily interest to the cash deposits of individuals with banks) causes Entering is a loss to the creditor. Remembering that loss is a customary concept, today's custom considers delay in payment of cash debt as a definite loss, and by adhering to the rule of non-harmful in Islam, paying the resulting damages is not only legitimate but also obligatory.

C: The condition of payment of late payment penalty, considering that it is included in the contract in order to compensate for the loss caused by the delay in payment, cannot be considered as "condition in favor of the creditor" or "condition of receiving excess" so as to raise the suspicion of usury. Because by implementing this condition, the loss caused to the creditor will be compensated and he will not benefit. Also, in defense of the legitimacy of the late payment penalty, the same criteria as those mentioned in jurisprudential sources for sanctioning usury can be cited.

D: None of the two basic elements of usury (one is the receipt of excess or excess in the transaction (including loans, etc.) and the other is the condition and prior agreement of the parties' will to receive it) in the condition of paying the late payment penalty for the above reasons. In addition, the delay of bank debtors (recipients of bank facilities) in paying their debts imposes heavy costs on banks, which in some cases may even lead to their bankruptcy and liquidation.

4- The jurists have generally considered the penalty for late payment of cash in any form to be usury and haram, but the Supreme Leader has considered it legitimate to include a condition in the contract in order to oblige the debtor to comply with the due date by distinguishing between the obligation and usury, as some of The jurists have also accepted the demand for a late payment penalty on the assumption of a severe decrease in the value of money and the ability of the debtor to pay the debt when it is due.

5- From the point of view of the Supreme Leader, the condition of late payment penalty is not against the Quran and Sunnah, it is not considered usury and it is not a trick to get usury, but it is a way to oblige the debtor to pay the debt on time and a fine for the violator who, even if he is able, He has breached his commitment and breached his financial covenant. Therefore, there is no problem in bringing it as a condition in the contract, and it will be obligatory according to the rule of "Al-Mu'minun on their terms".

6- In the usury-free banking system, bank facilities are paid to the applicants in the form of concluding various Islamic contracts (both specific contracts and others). In these contracts, according to their type, the obligations of the recipients of the facilities before the banks include both cash obligations and non-cash obligations. Therefore, the nature of the condition of paying an amount as damages in the above-mentioned contracts is always a combination of two aspects of compensation for damages caused by the delay in payment of cash debt and the other is the obligation due to the non-

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

fulfillment of non-cash obligations contained in the contract (punitive aspect) which is possible in any contract. One of these two aspects should have the dominant face.

References

1. Abdipour, Ebrahim, 2011, Analytical topics of commercial law, Mihrab Fekar, Tehran. [In Persian]
2. Adl, Mustafa, 1994, Civil Rights, Qazvin: Bahrul Uloom Publications, second edition. [In Persian]
3. Al-San Mustafa, 2013, Electronic Commerce Laws, first edition, Semit Publications, Tehran. [In Persian]
4. Al-San, Mustafa, 2012, Banking Laws, second edition, Semat Publications, Tehran. [In Persian]
5. Ayouzlou, Hossein, Beki Haskoui, Morteza, Fiqh-Economic Foundations of Islamic Banking and Financing, Tehran, Imam Sadiq University (AS), first edition, 2010. [In Persian]
6. Bahmand, Mohammad and Mahmoud Bahmani, 1991, Domestic Banking, Tehran: Iran Higher Institute of Banking Publications. [In Persian]
7. Bariklo, Ali Reza, 2007, Civil Responsibility, Mizan Publishing House, Tehran, second edition. [In Persian]
8. Batani, Seyyed Mohammad, 1998, jurisprudential and legal review of the impact of inflation on debt repayment, Tehran: Surah Press. [In Persian]
9. Dehkhoda, Ali Akbar, 1945, Dictionary, Majlis Printing House, Tehran.
10. Ebrahimi, Mohammad Hossein, 1993, Usury and loan in Islam, Qom: Tamin. [In Persian]
11. Elsan, Mustafa, 2012, Bank Payment Rights, First Edition, Monetary and Banking Research Institute Publications, Tehran. [In Persian]
12. Emami, Hassan, 2014, Civil Rights, Islamia Publications, Tehran, 32nd edition. [In Persian]
13. Faraji, Youssef, 1998, Money, Currency and Banking, Tehran, Commercial Publishing Company, 11th edition. [In Persian]
14. Hosseini Dashti, Seyyed Mostafa, 2015, (Islamic Comprehensive Encyclopaedia) Maarif and Maarif, Tehran: Arayeh Cultural Institute. [In Persian]
15. Imam Khomeini, Ruhollah, 1375, Istafaat, Islamic Publications, third edition, Qom. [In Persian]
16. Jafari Langroudi, Mohammad Jaafar, 1998, Legal Terminology, Ganj Danesh Library, Tehran, 10th edition. [In Persian]
17. Jafari Langroudi, Mohammad Jafar, 1975, Law of Obligations, Publications of the Higher School of Judicial and Administrative Affairs, Qom, first edition. [In Persian]
18. Jafari Langroudi, Mohammad Jafar, 2018, Al Faraq: General Encyclopaedia of Law, Ganj Danesh Library, Tehran, second edition. [In Persian]
19. Jafari, Mohammad Taqi, 1419, Rasail Faqhi, Karamat Foundation, Tehran, first edition. [In Persian]
20. Jalali, Hassan, 2013, Installment sales in the banking system without interest, Tehran: Imam Sadiq (a.s.) Publications. [In Persian]
21. Katouzian, Nasser, 1989, civil rights (compulsory guarantee - civil liability) , University of Tehran Publishing and Printing Institute, Tehran, second edition. [In Persian]
22. Katouzian, Nasser, 2001, legal events, Tehran: Justice Publishing House, third edition. [In Persian]
23. Katouzian, Nasser, 2013, General Rules of Contracts, (Volume IV), Publishing Company, Tehran, 6th Edition. [In Persian]
24. Khavari, Mahmoud Reza, 1996, banking law, Iran Banking Institute, third edition, Tehran. [In Persian]
25. Omid, Hassan, 1984, Farhang Omid, (two-volume course), Amirkabir Publications, Tehran, fifth edition. [In Persian]
26. Qasimzadeh, Morteza, 2012, Basics of Civil Responsibility, Samit Publishing House, Tehran, 4th edition. [In Persian]
27. Safi Golpayegani: Answer dated 12/1/82 to the request of the Hozha Research Institute and Qom University. [In Persian]
28. Selman, Jeffrey C., 2016, the process of forming electronic contracts: new rules

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

for new business. (Ali Rezaei, translator). The Legal Monthly of the Association of Notaries and Associates. No. 68. [In Persian]

29. Shahidi, Mehdi, 2002, works of contracts and obligations, Tehran civil rights: Majd, 2nd edition. [In Persian]

30. Shahidi, Mehdi, 2012, formation of contracts and obligations, Majd Publications, Tehran, 8th edition.

31. Sheikh Ansari, Morteza, 1993, Rasail Faqahiya, World Congress in honor of Sheikh Azam Ansari, Qom, first edition. [In Persian]

32. Sistani, Ali, 2016, Ayatollah Sistani's Consultations, Azin Reza Pen Publishing House, 4th edition. [In Persian]

33. Taheri, Habibullah, 1997, Civil Rights, Islamic Publication Office affiliated with the Qom Seminary Teachers Society, Qom, second edition. [In Persian]

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه ای)

دوره ۱۳، شماره ۵۳، زمستان ۱۴۰۲

شاپا چاپی: ۶۴۶۲- ۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲ -۲۷۸۳

Journal Homepage: https://www.jgeoqeshm.ir/

انجمن ژئوپلیتیک ایران

مقاله پژوهشی

تحلیل فقهی جریمه تأخیر تأدیه در نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران در راستای برنامه‌ریزی منطقه‌ای و توسعه پایدار

جواد عدالتجو – دانشجوی دکتری، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران.

سید محمدهادی مهدوی* – استادیار، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران.

احسان علی اکبری بابوکانی – استادیار، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران.

اطلاعات مقاله

شماره صفحات: ۲۱۳-۱۹۱

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به‌صورت آنلاین استفاده کنید

واژه‌های کلیدی:

جریمه تأخیر تأدیه خسارت نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران مقام معظم رهبری.

چکیده

یکی از معضلات مهم نظام بانکی در ایران، تأخیر تأدیه بدهی مشتریان در معاملات مدت‌دار است. پرداخت دیون و بدهی‌ها در زمان مقرر اگر چه وظیفه‌ای قانونی است، اما در یک جامعه اسلامی، وظیفه‌ای دینی و اخلاقی نیز محسوب می‌شود. نظام بانکی برای اطمینان از وصول به‌موقع مطالبات، از روش‌های متعددی بهره می‌گیرد. یکی از این روش‌ها که در زمینه مشروعیت آن اختلافات زیادی بین فقها و کارشناسان بانک‌داری اسلامی وجود دارد، اخذ جریمه تأخیر تأدیه در قالب وجه التزام به‌صورت شرط ضمن عقد در عقود بانکی است. این روش به‌زعم برخی اندیشمندان اسلامی، مخالف با موازین شرعی و از نظر گروهی دیگر، راهکاری صحیح و مشروع برای حل معضل یاد شده است. این رساله با روش کتابخانه‌ای و اسنادی درصدد تبیین تحلیل فقهی جریمه تأخیر تأدیه در نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر نظر فقهی مقام معظم رهبری بوده، و با توجه به مطالب مطرح می‌توان گفت: جریمه تأخیر تأدیه در نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران، از مصادیق منافع غیر مستوفات است که مقام معظم رهبری هم جریمه تأخیر تأدیه را نسبت به بانک‌ها مجاز برمی‌شمارد. بر اساس نظر فقهای شورای نگهبان نیز، ربای معاملی، قرضی و جاهلی، شامل شرط جریمه تأخیر نمی‌شود. درباره حکم شرعی دریافت جریمه دیرکرد از مشتریان متخلف مابین فقهای اسلامی دو دیدگاه وجود دارد برخی از فقیهان قائل به مشروعیت و برخی قائل به عدم مشروعیت شده‌اند.

استناد: عدالتجو، جواد؛ مهدوی، سید محمدهادی؛ علی اکبری بابوکانی، احسان. (۱۴۰۲). **تحلیل فقهی جریمه تأخیر تأدیه در نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران در راستای برنامه‌ریزی منطقه‌ای و توسعه پایدار.** فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۳(۵۱)، صص ۲۱۳-۱۹۱.

DOI:10.22034/jgeoq.2023.192650.1998

* **نویسنده مسئول:** سید محمدهادی مهدوی، **پست الکترونیکی:** h110mahdavi@gmail.com

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

مقدمه

در نظام حقوقی کشور ایران، علاوه بر قوانین ورشکستگی و اعسار که در قانون مدنی و آیین دادرسی مدنی جایگاه خاصی دارد و در مورد بدهکارانی است که ناتوان از پرداخت بدهی هستند، نسبت به کسانی که بدهی خود را بموقع نمی‌پردازند نیز قوانین دیگری با عنوان «جریمه تأخیر تأدیه» و «خسارت تأخیر تأدیه» وجود دارد. مطالعه تاریخی نشان می‌دهد به‌تناسب شرایط اجتماعی، به‌ویژه بعد از انقلاب اسلامی، این قوانین تغییر و تحولات زیادی داشته‌اند. یکی از مشکلاتی که در معامله‌های مدت‌دار به‌ویژه در معامله‌های بانکی پیش می‌آید، عدم پرداخت دیون و بدهی‌ها در سررسیدهای مقرر است. این عدم پرداخت‌ها که گاهی به حق بوده و قابل‌دفاع نیز هست، آثار منفی فراوانی بر روابط معاملاتی جامعه می‌گذارد که مهم‌ترین آنها سلب اعتماد عمومی و کاهش معامله‌های مدت‌دار، کاهش قرض‌الحسنه و کاهش روح تعاون و همکاری بین افراد است. براین‌اساس ضرورت دارد فقیهان، حقوق‌دانان و کارشناسان بانکی، با بررسی عوامل تأخیر در پرداخت و آثار و پیامدهای اجتماعی و اقتصادی آن و با رعایت ضوابط شرعی و مصالح جامعه، راهکارهایی عملی برای حل عادلانه و منصفانه مشکل پیدا کنند. نظام بانکی برای اطمینان از وصول به‌موقع مطالبات، از روش‌های متعددی بهره می‌گیرد. از مهم‌ترین این روش‌ها می‌توان «وجه التزام»، «جریمه تأخیر تأدیه» و «خسارت تأخیر تأدیه» را نام برد که قوانین مربوط به آنها به دلیل تشابه با عنوان «ربا» محل بحث و گفتگو است. میزان مطالبات معوق و نواقص موجود در نظام بانکی نیز نشان می‌دهد که این روش از کارایی لازم برخوردار نیست. اشکالات موجود در راهکار یاد شده، پژوهشگران را بر آن داشته تا به بررسی مبانی فقهی و حقوقی و ابعاد اقتصادی این مسئله بپردازند. البته حساسیت این موضوع از جهت شرعی نیز به موضع‌گیری‌های متفاوت مراجع تقلید منجر شده است. حذف بهره از عملیات بانکی در شیوه بانکداری بدون ربا، بانکداری اسلامی را با مشکل‌هایی روبه‌رو کرده است، از جمله این مشکل‌ها که البته اندیشه‌وران مسلمان راه‌حل‌هایی نیز برای آن ارائه کرده‌اند، تأخیر دریافت‌کنندگان تسهیلات در بازپرداخت بدهی‌ها و چگونگی جبران خسارت بانک‌ها است. برخی از بدهکاران و استفاده‌کنندگان تسهیلات بانکی به دلایلی نمی‌توانند یا نمی‌خواهند، در سررسید معین، بدهی خود را بپردازند. در نظام بانکداری ربوی، کسانی که در سررسید معین به پرداخت اقساط بدهی خود اقدام نکنند، با توجه به درصد بهره در قراردادی که با بانک منعقد کرده‌اند، باید برای مدت تأخیر نیز، مانند مدت قرارداد، بهره دیون خود را پرداخت کند. افزون بر این، به طور معمول، بانک‌ها برای مدت تأخیر، درصدی را افزون بر نرخ بهره به‌عنوان جریمه پیش‌بینی می‌کنند، در نتیجه بدهکار ملزم خواهد بود که برای تأخیر در پرداخت دین خود، بهره‌ای بیشتر از بهره اصلی مندرج در قرارداد را به بانک پرداخت کند. همین نظام دریافت بهره، به طور معمول سبب می‌شود مبلغ بدهی بدهکارانی که به هر علت نمی‌توانند اقساط خود را به‌موقع پرداخت کنند، چنان افزایش یابد که هیچ‌گاه نتوانند این بدهی را به بانک پرداخت کنند و سرانجام نیز تمام سرمایه خود را از دست می‌دهند.

مرور ادبیات و سوابق مربوط

در خصوص موضوع «تحلیل فقهی جریمه تأخیر تأدیه در نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر نظر فقهی مقام معظم رهبری» تاکنون هیچ تحقیق مستقلی انجام نشده اما برخی از نویسندگان به مناسبت‌های مختلف به‌صورت جزئی به این مسئله پرداختند که به‌نوعی به موضوع تحقیق حاضر ارتباط دارد که به‌عنوان نمونه به چند مورد از آنها اشاره، سپس تفاوت آنها را با رساله مذکور بیان خواهیم کرد:

ـ موسوی بجنوردی (۱۳۸۲)، در مقاله‌ای در مجله متین، ش ۱۹، باعنوان "مشروعیت خسارت تأخیر تأدیه" با روش تحقیق توصیفی تحلیلی به طرح نظریات و دلایل موافقان و مخالفان مشروعیت مطالبه خسارت تأخیر تأدیه پرداخته و از قواعد "لاضرر و المومنون عند شروطهم" بهره جسته و به مشروعیت گرفتن جریمه قایل آمده است و از سوی دیگر این سؤال را مطرح کرده که آیا این خسارت از مصادیق ضرر می‌باشد یا نه؟

ـ تسخیری، (۱۳۸۲)، در مقاله‌ای در فصلنامه فقه اهل بیت، شماره ۳۵، با عنوان "شرط کیفری مالی در بانکداری بدون ربا" آورده است: «درصورتی‌که جریمه را به هنگام بستن قرارداد شرط کنند، آن را به‌عنوان وجه التزام می‌پذیرند. این مسئله با ربا

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

متفاوت است چون طلبکار، طلب خود را می‌خواهد [و صاحب مال] پس از تخلف، [حق دارد] از وی درخواست کند تا به شرط مورد توافقشان عمل کند.

ـ کرمی، (۱۳۹۱)، در کتاب "مبانی فقهی اقتصاد اسلامی"،انتشارات سمت، به بررسی "قواعد فقهی و کاربرد آن‌ها در اقتصاد" از جمله "قاعده لاضرر" پرداخته و در فصل نظام مالی در اسلام، تعریف پول، ماهیت پول و مفهوم ربا و بانکداری بدون ربا را بیان کرده است.

ـ وحدتی بشیری، (۱۳۸۲)در مقاله‌ای در مجله اقتصاد اسلامی، ش ۱۲، به‌عنوان "مطالعه تطبیقی خسارت تأخیر تأدیه در حقوق ایران و فقه امامیه"، از آثار منفی عدم پرداخت بر روابط معاملی جامعه سخن به میان آورده است و در ادامه قوانین پولی و بانکی را مورد جریمه بیان کرده است.

ـ جلالی، (۱۳۹۲)،مصباحی مقدم، پژوهش‌نامه حقوق اسلامی، ش ۲۶، صص ۱۲۱ – ۱۴۶ در تحقیقی با عنوان: کاوشی در حکم فقهی شرط‌های جزایی و تهدیدی در جریمه تأخیر در نظام بانکداری بدون ربا را موردبحث و بررسی قرار داده‌اند و چنین نتیجه گرفته‌اند که راه‌حل‌های مطرح شده برای گرفتن جریمهٔ تأخیر، مانند جرم بودن تأخیر و تعزیر مالی، جریمهٔ تأخیر در برابر تورم قابل‌دفاع نیست و باید مشکل را با استفاده از شیوه‌های دیگر مانند شیوه‌های تنبیهی و تشویقی حل کرد.

ـ احمدوند، (۱۳۸۳)، مجله مصباح ، ش ۵۳ ، در مقاله‌ای خسارت ناشی از تأخیر و عدم اجرای تعهد در حقوق ایران با مطالعه تطبیقی در حقوق انگلیس را بررسی کرده است در نظام‌های حقوقی مورد مطالعه برای عدم ایفای تعهّد یا تأخیر در ایفای آن، ضمانت‌های اجرایی در نظر گرفته شده است که از این میان، مقاله به یکی از ضمانت‌های اجرایی تحت عنوان «شرط تعیین خسارت ناشی از تأخیر یا عدم اجرای تعهّد در نظام حقوقی ایران و انگلیس» می‌پردازد و آثار و احکام مترتّب بر این شرط را مورد کنکاش قرار می‌دهد. نویسنده در پایان به این نتیجه می‌رسد که اگرچه میان قوانین ایران و انگلیس در این زمینه مشابهت فراوانی وجود دارد اما درباره شرط عدم مبالغه‌آمیز بودن خسارت و مطالبه خسارت در طول «مطالبه ایفای عین تعهّد» و خسارت عدم نفع میان نظام حقوقی ایران و انگلیس تفاوت وجود دارد .

تحقیقات مذکور هریک به‌صورت جزئی جریمه تأخیر تأدیه را مورد بررسی قرار داده‌اند، درصورتی‌که در تحقیق حاضر علاوه بر اینکه مبانی فقهی و حقوقی جریمه تأخیر تأدیه را در نظام بانکداری جمهوری اسلامی موردبحث قرار خواهیم داد، شبهاتی که دراین‌خصوص مطرح گردیده را تبیین و راهکارها و راه‌حل‌هایی دراین‌خصوص باتکیه‌بر نظر مقام معظم رهبری ارائه خواهیم نمود همچنین با مطالعاتی که صورت پذیرفته است، نپرداختن به مسئله جایگزین‌های مورد تأیید شرع در مورد جریمه تأخیر بانکی موردتوجه قرار می‌گیرد که محقق در صدد است با تبیین اصول، به ارائه راه‌های جایگزین بپردازد.

روش تحقیق:

توصیفی و تحلیلی بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای که محقق بعد از جمع‌آوری اطلاعات به تدوین رساله می‌پردازد.

ملاک‌های تحریم ربای قرضی و تفاوت آن با جریمه تأخیر تأدیه

ملاک‌های تحریم ربای قرضی

یکی از مباحثی که در بانکداری و بازارهای مالی تأثیر فراوانی دارد و فقها نیز در مورد آن اختلاف فراوانی دارند حیله‌های ربا، به‌ویژه ربای قرضی است. حیله ربا را می‌توان چنین تعریف کرد: عملی که به‌منظور تغییر حکم ربا در مورد یک مصداق از راه تغییر عنوانی که بر آن منطبق است، انجام می‌گیرد. (میرمعزی: ۱۰۷)

برخی از فقها همه حیله‌های مطرح شده را جایز و مشروع می‌دانند و این نظریه در میان آنان مشهور است. در مقابل، بعضی معتقدند که تمسک به حیله‌های شرعی در همه‌جا ممنوع است و تنها در موارد ضرورت جایز است. عده‌ای نیز بین روش‌هایی که جنبه عقلایی دارد و در واقع حیله نیست و مواردی که جنبه عقلایی ندارد، تفصیل قائل شده‌اند و صورت اول را مجاز و صورت

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

دوم را غیرمجاز می‌دانند. برای صورت اول می‌توان اجاره به‌شرط قرض را مثال زد که اگر چه مقدار اجاره کم است، اما شرط (وام)، ارزش واقعی دارد. مثال صورت دوم نیز قرض‌دادن به‌ضمیمه بیع یک شیء کم‌ارزش به مبلغ گزاف است.

اکثر روایات وارد شده در باب حیل ربای قرضی که حیله ربا را جایز می‌دانند، سند ضعیفی دارند اما برخی از آنها دارای سند معتبری هستند. علاوه‌برآن تضافر روایات و شهرت فتوایی می‌تواند این ضعف سند را جبران کند.

اما این روایات مشکل دلالتی دارند از جمله این که با توجه به مورد ابتلا بودن مسئله، چرا معاریف و بزرگان اصحاب این روایات را نقل نکرده‌اند؟ دوم این که این روایات مخالف قرآن کریم هستند، زیرا قرآن کریم ربا را مصداق ظلم و اعلام جنگ باخدا و رسول می‌داند، و بدیهی است که با حیله‌هایی به این سادگی و کوچکی نمی‌توان از امری با این میزان خطر فرار کرد. سوم این که احکام، تابع مصالح و مفاسد است و این مفاسد با حیله از بین نمی‌رود. اگر با حیله این مفاسد از بین می‌رفت چرا پیامبر برای برخورد جدی با این گناه، دستور جنگ می‌دهد و توصیه به حیله نمی‌کند؟

«انه (ص) کتب الی عامله فی مکهٔ بقتال المرابین ان لم یکفوا عن المراباهٔ». (امام خمینی، ۱۳۷۹، ۲: ۵۴۶)

«پیامبر (ص) طی نامه‌ای به فرماندار خود در مکه دستور داد تا با رباخواران، درصورتی‌که از رباخواری دست برندارند، بجنگد».

یعنی این روایات علاوه بر مخالفت با آیات قرآن، مخالف حکم عقل است. به همین دلیل یا از این روایات دست برمی‌داریم یا آنها را حمل بر مورد اضطرار می‌کنیم.

از برخی روایات نیز استفاده می‌شود که برای فرار از ربای معاملی می‌توان از ضم ضمیمه استفاده کرد. یعنی به یک طرف معامله چیز کم ارزشی ضمیمه شود. این گروه از روایات از نظر سند قوی‌تر و از نظر دلالت صریح‌تر از گروه قبل می‌باشد. کلیه اشکالات گروه قبل در این جا نیز وارد است.

امام خمینی «ره» در کتاب البیع توجه جالبی در مورد این گروه روایات دارند. ایشان ربای معاملی را به دو قسم ربای واقعی و ربای صوری تقسیم می‌کنند. ربای معاملی واقعی در جایی است که قیمت دو جنس مشابه غیر هم وزن یا هم کیل متفاوت باشد، مثلاً اگر قیمت ده کیلو برنج مرغوب ده واحد پول و قیمت بیست کیلو برنج نامرغوب پانزده واحد پول باشد، ربای معاملی واقعی است. اما اگر قیمت این دو طرف معامله مساوی باشد، ربای معاملی صوری است. ایشان پس از این تقسیم، روایات ضم ضمیمه را ناظر به ربای معاملی صوری می‌داند. (امام خمینی، ۱۳۷۹، ۲: ۵۴۶ – ۵۴۹.) اما این توجیه تنها در معامله نقدی کاربرد دارد و در معامله نسیه نمی‌توان از این توجیه استفاده کرد و بایستی معاملات نسیه را حمل بر اضطرار نمود.

گروه سومی از روایات نیز دو معامله جداگانه را پیشنهاد می‌کند. اگر دو معامله صورت‌گرفته – اعم از این که نقد یا نسیه باشد – مستقل از هم بوده و هیچ ارتباطی با یکدیگر نداشته باشند، مشکلی ندارد و در این جا حیله معنای منفی ندارد و به معنای چاره‌جویی است؛ بنابراین می‌توان این نوع حیله را پذیرفت.

بررسی ادله فقهی اخذ جریمه تأخیر تأدیه

هر نوع افزایش مبلغ بدهی در مقابل تمدید مدت، ربا و حرام است. همان‌طور که در بحث نظریه‌های ربا و بهره بانکی بیان شد، این نوع زیاده از مصادیق مسلم ربای جاهلی که قرآن کریم درصدد تحریم آن برآمد. امام خمینی (ره) در این باره می‌فرماید: در عدم جواز اعطای مدت برای ثمن حالّ – بلکه هر بدهی – در مقابل زیاد کردن آن، هیچ تردیدی نیست و دلیل آن افزون بر صدق عرفی ربا، روایاتی است که در شأن نزول آیه «احل الله البیع و حرّم الربا» رسیده و طبق آن روایات، آیه دربارهٔ زیادی مال در مقابل تأخیر در دین حالّ نازل شده است. (خمینی، ۱۴۱۸، صص ۵۲۷ – ۵۲۹) اکنون این پرسش مطرح می‌شود که آیا طلبکار در قرارداد قرض یا غیر از آن می‌تواند برای الزام بدهکار به پرداخت به‌موقع بدهی جریمه دیرکرد را شرط نماید؟ به‌عبارت‌دیگر، همان‌گونه که برای التزام او به پرداخت در سررسید می‌تواند شرط رهن، ضمانت و کفالت را شرط کند و با او قرار بگذارد که در صورت پرداخت‌نکردن به‌موقع بدهی، از طریق فروش رهن، الزام ضامن یا کفیل، طلب خود را وصول خواهد کرد، آیا می‌تواند شرط جریمه بگذارد و او را به این تهدید کند که اگر در سررسید مقرر اقدام به پرداخت نکند، فلان مبلغ جریمه خواهد شد؟

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

مشهور فقها از جمله امام خمینی «ره» بدون تفصیل بین شقوق مختلف مسئله، گرفتن هر نوع زیاده هر چند به‌عنوان جریمه دیرکرد را از مصادیق ربا می‌دانند. (خمینی، ۱۴۱۸، ج۲، ص ۱۲۸) در مقابل برخی از فقها تفصیلاتی داده‌اند.

اگر قصد دائن این نبوده که درآمدی را از طریق شرط به دست آورد، بلکه درصدد بوده است تا از این طریق مدیون را به پرداخت در سررسید مقید کند، این ضمانت اجرا است و نمی‌توان آن را ربا دانست، ولی اگر شرط ضمن عقد نباشد، چنانچه مدیون در سررسید قادر به پرداخت بدهی خود نباشد، هیچ‌گونه خسارتی را نمی‌توان از وی مطالبه کرد، ولی اگر توانایی پرداخت داشته و در ادای دین کوتاهی کرده باشد، در وضعیت فعلی که کاهش ارزش پول رو به تزاید است، می‌توان از باب قاعده لاضرر و لاضرار خسارت ناشی از تأخیر تأدیه را مطالبه کرد. دریافت جریمه به‌صورت شرط ضمن عقد نیز جایز است و می‌تواند افراد را از تأخیر در بازپرداخت بدهی باز دارد. (رضایی، ۱۳۸۱، صص ۴۰ – ۴۱)

بنابراین، تأخیر تأدیه ربا نیست و اگر در ضمن عقد قرض شرط شده باشد، در حکم «المؤمنون عند شروطهم» است. البته این شرط نباید مخالف قرآن و سنت باشد وگرنه فاسد و باطل است، البته شرط فاسد موجب فساد اصل معامله نمی‌شود؛ بنابراین اگر در تعهد پرداخت جریمه، شرایط صحت اثبات شود، مصوبه از نظر فقهی صحیح خواهد بود. اما باید توجه داشت که:

الف) از دیدگاه حضرت امام خمینی «ره» شرط پرداخت جریمه صحیح نیست.

ب) شاید این شرط، حیله ربا محسوب شود. رسیدن به مقصود با تغییر ظاهری الفاظ، واقعیت را تغییر نمی‌دهد.

ج) تعلق عنوان جریمه مانع از تحقق ربا نیست، زیرا این دو با یکدیگر قابل جمع‌اند. خسارت و جریمه به دلیل افزوده‌شدن به اصل قرض، بایسته عنوان ربا و حرام است.

مقام معظم رهبری دراین‌خصوص می‌فرماید: خسارت ناشی از تأخیر تأدیه بدهی اگر ثابت شود که مستند به تأخیر تأدیه است در ضمان بدهکار است و حکم ربا را ندارد و درهرصورت حکم مستند به قانون مصوب مجلس شورای اسلامی که به تأیید شورای محترم نگهبان رسیده باشد اشکال ندارد و قابل‌اجرا هستند. (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۸۸، ص ۱۴۱)

به‌منظور بررسی ادله فقهی در زمینه جریمه تأخیر تأدیه وجه نقد، بحث باید در چهار قسمت ارائه شود:

شرط در ضمن عقد اصلی در ضمن عقد خارج لازم، ضمان نسبت به کاهش ارزش پول و سرانجام ضمان نسبت به خسارت عدم النفع.

شرط در ضمن عقد اصلی

دینی که مدیون، از پرداخت آن خودداری می‌کند و طلبکار خسارت دیرکرد را می‌طلبد، گاه ناشی از عقد قرض است و گاه از عقود دیگر سرچشمه می‌گیرد. تفاوت این دو در روایاتی است در خصوص قرض واردشده و هر گونه شرطی را که به نفع قرض‌دهنده باشد، حرام اعلام می‌کند؛ به همین دلیل، بیشتر بر این باورند که جریمه تأخیر تأدیه حتی اگر به‌صورت شرط ضمن عقد قرض درآید، باز حرام و نامشروع است زیرا؛ مفاد این شرط، نفعی را به‌صورت معلق به قرض دهند باز می‌گرداند. (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۸، ص ۳۵۶).

بااین‌همه برخی عقیده دارند: «ربا در صورتی است که قرص دهنده با شرط مزبور، قرض‌گیرنده را مجاز به تأخیر در قرض پرداخت مبلغی پول سازد ولی اگر مقصود وی الزام قرض‌گیرنده به ادای دین در سررسید و در اصطلاح «وجه التزام» باشد، بدون اشکال خواهد بود؛ برای مثال، قرض‌دهنده شرط می‌کند که اگر دین را در سررسید معین نپرداخت به‌ازای هر سال، ۱۲ درصد اصل بدهی به ذمه وی بیاید. چنین چیزی مشمول روایات نهی از ربا نخواهد بود» (صافی گلپایگانی، ۱۳۸۲، استفتا).

آنچه در این فتوا قابل‌توجه است، تفاوت میان ربا و وجه التزام است که گاه از آن به «شرط کیفری» تعبیر می‌کنند. ربا، مبلغی افزون بر میزان اصل بدهی، در ازای اعطای مهلت است؛ درحالی‌که قرض‌دهنده در فرض موردبحث، چیزی به جز اصل بدهی در سررسید نمی‌خواهد و اگر شرط مبلغ در فرض تأخیر می‌کند، به دلیل واداشتن مقترض به پرداخت وام در رأس مدت است؛ به همین دلیل فقهای شورای نگهبان جنان که پیش‌ازاین گذشت، جریمه تأخیر تأدیه را در قالب شرط ضمن عقد پذیرفته‌اند. بدیهی است مقصود آنان چیزی به جز آنچه در فتوای مذکور آمد، نیست اما درصورتی‌که دین، ناشی از عقود دیگر غیر از قرض باشد

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

مثل آن که در ضمن بیع سلف یا بیع نسیه، شرط پرداخت مبلغ اضافی در صورت تأخیر کند، ادله ویژه قرض جریان نمی‌یابد؛ بدین سبب همان‌گونه که بایع در بیع نسیه می‌توانست بر خریدار شرط کند که تا آخر سال، ماهانه مبلغ معینی را به او مجانا هبه کند، به همان ترتیب می‌تواند شرط کند که در صورت تأخیر در پرداخت ثمن در رأس مدت مقرر، ماهانه مبلغی معین را به وی تملیک کند (شهید صدر، ۱۴۱۷، ص۱۷۴). در این صورت، دیگر شرط موردبحث، مشروعیت و نفوذ خود را از دلیل لزوم بیع و ادله نفوذ شرط می‌گیرند نه از قرض، تا ربا پدید آید. از طرف دیگر، پرداخت مبلغ مازاد رد برابر تمدید مدت و اعطای مهلت نیست تا مشمول روایاتی باشد که هر گونه مبلغ اضافی را در ازای تمدید سررسید، حرام اعلام می‌کند (نجفی، ۱۴۲۳، ص ۱۸۳۷۶). بدین ترتیب ممکن است کسی بین عقد قرض و سایر عقودی که دینی را می‌آفریند، فرق بگذارد؛ به این نحو که شرط مبلغ اضافی تحت عنوان «وجه التزام» را در عقد قرض مصداق ربا و شرط مزبور در سایر عقود را صحیح و نافذ بشمارد؛ هرچند برخی چنان که اشاره شد، در هر دو، شرط یاد شده را معتبر تلقی کرده‌اند. در مورد دریافت جریمه تأخیر تأدیه به‌صورت شرط ضمن عقد می‌توان چنین گفت:

۱- جواز دریافت جریمه تأخیر به‌صورت شرط ضمن عقد، گرچه در ظاهر اطلاق دارد اما با توجه به قوانین خاصی چون قانون اعسار و ورشکستگی، شامل اشخاص حقیقی یا حقوقی که به دلیل ورشکستگی و امثال آن ناتوان از پرداخت بدهی هستند نمی‌شود و آنان احکام و قوانین خاص خود را دارند.

۲- ربای معاملی به معنای مبادلهٔ دو کالای هم جنس همراه با زیادی، شامل شرط جریمه تأخیر نمی‌شود.

با تامل در استفتائاتی که از مقام معظم رهبری شده، می‌توان دریافت که ایشان در تأخیر تأدیه قائل به‌شرط در ضمن عقد اصلی شده است. زیرا از منظر ایشان این شرط مشروعیت و نفوذ خود را از دلیل لزوم بیع و ادله نفوذ شرط می‌گیرد نه از قرض، تا ربا پدید آید از طرف دیگر پرداخت مبلغ مازاد در برابر تمدید مدت و اعطای مهلت نیست تا مشمول روایاتی باشد که هرگونه مبلغ اضافی را در ازای تمدید سررسید حرام اعلام می‌کنند بنابراین مقام معظم رهبری قائل به‌شرط در ضمن عقد اصلی بوده البته این به این معنا نیست که از منظر ایشان مبانی جریمه تأخیر تأدیه همان شرط در ضمن عقد اصلی است بلکه ایشان مبانی جریمه تأخیر تأدیه ضمان بدهکار می‌دانند (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۸۸، ص ۱۴۸) که البته در مباحث بعدی به طور مفصل بدان خواهیم پرداخت.

شرط در ضمن عقد خارج لازم

برخی از فقهیان که مطالبه جریمه تأخیر تأدیه را به‌صورت شرط ضمن عقد اصلی نپذیرفته‌اند، از راهکار شرط ضمن عقد خارج لازم بهره جسته و همان هدف را در این قالب تأمین کرده‌اند (گلپایگانی، ۱۳۸۲، ص ۹۱). به نظر آنان، دائن می‌تواند کالای هر چند کوچک را به مدیون بفروشد و در ضمن، شرط کند که اگر وی – رأس مدت مقرر – دین را نپرداخت، مبلغی برای مثال ۱۲ درصد اصل بدهی را مجانا به دائن تملیک کند. علت قید «مجانی بود»، آن است که اگر تملیک مزبور در ازای اعطای مهلت باشد، مشمول روایات خاص است که پیش از این موارد اشاره قرار گرفت. در این صورت نیز شرط تملیک مجانی مبلغی در صورت تأخیر در پرداخت، مشروعیت و نفوذ خود را از عقد قرض نمی‌گیرد و در ازای سررسید نیست تا ربا لازم آید. (گلپایگانی، ۱۴۰۵ق، ص ۹۰).

مقام معظم رهبری شرط ضمن عقد را در مسائل غیر از دین و قرض، جایز می‌داند به‌عنوان نمونه استفتاء که از ایشان در خصوص تعهد شوهر مبنی بر ازدواج‌نکردن بدون اجازه همسر اول می‌فرماید:

اگر ضمن عقد نکاح یا عقد لازم دیگری آن را شرط کرده باشند باید به‌شرط عمل کند و بدون اذن همسر، ازدواج دائم یا موقت جایز نیست. (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۸۸، ص ۱۴۲)

اما در خصوص دین قرض که در واقع جریمه تأخیر تأدیه در این‌گونه مسائل مطرح بوده قائل به‌شرط در ضمن عقد خارج نیست.

ضمان کاهش ارزش پول

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

ارزش پول به دلایلی از جمله گسترش نقدینگی و کم‌شدن قدرت خرید مردم، روبه‌کاهش می‌باشد، به‌گونه‌ای که اگر فردی برای مدتی معین، مقداری پول را نزد خویش نگهداری نماید، تنها از لحاظ نوعی و شکلی، پول خویش را حفظ نموده، اما از نظر اقتصادی، ارزش آن کاهش یافته است. به همین دلیل دراین‌خصوص امروزه مباحث مختلفی مطرح می‌باشد که با جریمه تأخیر تأدیه ارتباط تنگاتنگی دارد. از جمله مسائلی که مطرح است اینکه آیا قرض‌گیرنده می‌تواند قیمت واقعی پول را در برابر قرض دهند تضمین کند؟ به طور مثال اگر یک میلیون ریال را قرض می‌گیرد تعهد کند تا پس از یک سال، رقمی معادل یک میلیون ریال امروز را به وی باز گرداند. آیا قرض دهند می‌تواند بدون آن که قرض گیرند، ارزش واقعی پول در سررسید را تضمین کرده، در رأس مدت مقرر، مابه‌التفاوت مبلغ اسمی یا ارزش واقعی روز ادا را مطالبه کند و آیا کاهش شدید ارزش پول لا کاهش به میزان متعارف در این زمینه فرق دارد؟

این پرسش‌ها با موضوع بحث ارتباط نزدیک دارد ولی خارج از آن قرار می‌گیرد زیرا موضوع بحث، خسارت دیرکرد است و سؤالات مزبور، در فرض ادای به‌موقع دین نیز مطرح است. مطالب موردبحث این است که اگر مدیون در رأس مدت مقرر، دین را نپرداخت و پس از سررسید، ارزش پول کاهش بافت، آیا طلبکار می‌تواند مابه‌التفاوت را مطالبه کند؟

بدون تردید، اگر بدهکار در وقت مقرر، بدهی خویش را بپردازد و وضع اقتصادی کشور تغییر نیافته باشد، و ارزش پول مقدار اندکی کاسته شده باشد، طلبکار بیش از مبلغی بدهی خویش را نمی‌تواند طلب کند، زیرا که عقد قرض بر مبنای عقد احسانی و قرض‌الحسنه بوده و طلبکار با نیت خیر و ثواب، بدین کار اقدام نموده و به مسائلی همچون کاهش ارزش پول فکر ننموده است، اما اگر بدهکار، در وقت مقرر بدهی خویش را پرداخت ننماید، در این صورت ممکن است این مسئله مطرح شود که طلبکار، تغییر اندک ارزش پول را تنها تا زمان مقرر، نادیده گرفته است و به‌اصطلاح حقوقی «اقدام به ضرر» نموده است، اما اگر مدت زیادی از زمان مقرر بگذرد، چنین اقدامی (اقدام به ضرر) از رفتار طلبکار، استنباط نمی‌گردد. به نظر می‌رسد این سخن در جوامعی که عرف، در محاسبه ارزش پول دقت دارد، قابل‌پذیرش است ولی در جامعه کنونی عرفاً چنین دقتی ندارد (وحدتی شبیری، ۱۳۸۲، ص۱۰۳) و اگر کاهش به میزان اندک و متعارف باشد و فاصله زمانی میان سررسید و ادای دین زیاد نباشید، از نظر با پرداخت رقمی معادل با رقم اصل بدهی دین خویش را ادا کرده است و کاهش ارزش یاد شده در ضمان مدیون به بیش از رقم نخستین تأثیری نخواهد داشت در نتیجه، هر گونه مبلغ اضافی در قبال کاهش ارزش پول «ربا» خواهد بود.

مستندات فقهی قوانین مصوب جدید

در این قسمت تنها به بیان مستند فقهی آخرین قوانین و مقررات مصوب بسنده می‌شود اما قبل از ورود به بحث بیان دو نکته ضروری است:

نکته اول: گاهی بدهکار به جهت حوادث مختلف گرفتار فقر و تنگدستی شده، توان پرداخت بدهی را ندارد، در این حالت آیه ۲۸۰ سوره بقره حکم طرفین قرارداد را مشخص کرده است: «وَ اَن کانَ ذُوعُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلی مَیْسَرَةٍ وَ اَن تَصَدَّقُوا خَیْرٌ لَکُمْ اَن کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ.»؛ یعنی «اگر [بدهکار] قدرت پرداخت بدهی را نداشته باشد او را تا هنگام توانایی مهلت دهید و [درصورتی‌که هیچ قدرت دارد] برای خدا او را ببخشید، بهتر است، اگر منافع این کار را بدانید».

در روایات نیز راهکارهای لازم برای استیفای حقوق طرفین پیش‌بینی‌شده است. در قوانین مصوب ایران نیز برای صاحبان حرفه و مشاغل در صورت ورشکستگی و ناتوانی از پرداخت دیون و نیز برای اشخاص و خانواده‌ها در صورت عدم تمکن از پرداخت بدهی، قوانین خاصی با عنوان قانون امور ورشکستگی و قانون اعسار وجود دارد که در موارد ورشکستگی و اعسار بر اساس آن قوانین عمل می‌شود؛ بنابراین قوانین مربوط به جریمه تأخیر تأدیه به‌وسیله قوانین امور ورشکستگی و اعسار تخصیص خورده و شامل اشخاص حقیقی یا حقوقی که به دلایل مختلف ورشکسته و ناتوان از پرداخت بدهی هستند، نمی‌شود.

نکته دوم: یکی از مصادیق روشن ربا، افزایش مبلغ بدهی برای تمدید مهلت است. غالب مفسران در تفسیر آیات ربا یکی از مصادیق ربای رایج را در جزیره العرب که قرآن با آن به مبارزه برخاست، افزایش مبلغ در قبال تمدید مدت می‌دانند (بخش فرهنگی جامعه مدرسین حوزهٔ علمیه قم، ۱۳۸۱: ۸۹) و همه فقها در طول تاریخ بر ربا و حرام بودن چنین عملی تصریح دارند؛

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

به‌عنوان‌مثال، امام خمینی در این باره می‌فرماید: «در عدم جواز تاجیل ثمن حالّ بلکه مطلق دین به زیادتر بحثی نیست، زیرا همانند زیادی در قرض ربا است و دلیل آن، افزون بر صدق ربا، روایاتی است که درشان نزول «احلّ الله البیع و حرّم الربا» رسیده و طبق آن‌ها، آیه درباره زیادی مال، در مقابل تأخیر در دین حالّ نازل شده است و روایاتی که طبق آن، امام باقر (ع) در تاجیل و تعجیل دین به آیه ربا تمسک می‌کند» (امام خمینی، ۱۴۱۸، ج ۵: ۵۲۷).

جواز دریافت جریمه تأخیر تأدیه به‌صورت شرط ضمن عقد

چنان که گذشت، فقهای شورای نگهبان طی نامه رسمی (مورخ ۱۳۶۱/۱۱/۲۸) موافقت کردند بانک‌ها بر اساس شرطی که ضمن قرارداد می‌آورند درصدی به‌عنوان جریمه تأخیر تأدیه از بدهکاران مختلف دریافت کنند. حضرت آیت‌الله رضوانی از فقهای شورای نگهبان در تبیین فقهی این نظریه می‌گوید: «... جریمه تأخیر، ربا نیست بلکه بانک می‌گوید: سر ماه باید قسط خود را بپردازی، اگر نیاوری، در همان موقع باید فلان مبلغ را به‌عنوان جریمه بپردازی، نه این که جریمه را می‌دهی تا مبلغ [–قسط] یک ماده دیگر پیش تو بماند لذا؛ تأخیر تأدیه، ربا نیست. حال که ربا نیست، اگر در ضمن عقد یا قرض شرط شده باشد، حکم «المومنون عند شروطهم» دارد و اشکال به وجود نمی‌آید». حضرت آیت‌الله العظمی صافی گلپایگانی نیز که در آن تاریخ دبیر شورای نگهبان بود، در پاسخ استفتایی، دریافت جریمه تأخیر را به‌عنوان وجه التزام مجاز می‌داند. متن سؤال و جواب از این قرار است (صافی گلپایگان، ۱۳۸۲، استفتا).

سؤال: «در قرارداد قرض یا غیر آن، شرط می‌شود که «در صورت عدم تسویهٔ کامل اصل بدهی ناشی از قرارداد در سررسید مقرر، علاوه بر اصل بدهی، مبلغ معادل ۱۲ درصد ماندهٔ بدهی باری هر سال به ذمّه متعهّد این قرارداد تعلق خواهد گرفت»، آیا شرط مزبور با مشکل ربا و غیر آن مواجه می‌باشد یا خیر؟ و آیا میان قرض و غیر آن همچون بیع نسیه یا سلف در این باره فرق هست یا نه؟»

جواب: «اگر مفهوم شرط مذکور، مجاز بودن مدیون در تأخیر ادای دین در مقابل ۱۲ درصد باشد، ربا و حرام است و اگر مقصود الزام مدیون بر ادای دین رأس مدت مقرر باشد که وجه التزام در مقابل عدم ادا باشد، ظاهراً اشکال ندارد، والله اعلم».

در اینجا مستند فقهی دیدگاه شورای نگهبان در دو مرحله بررسی می‌شود؛ در مرحله نخست میزان انطباق این دیدگاه با آرای فقهی مراجع تقلید نشان داده می‌شود و در مرحلهٔ بعد به تبیین مستند فقهی دیدگاه شورای نگهبان پرداخته می‌شود.

میزان انطباق شرط جریمه تأخیر با استفاده از آرای فقهی مقام معظم رهبری

استفتائی که از مقام معظم رهبری در خصوص شرط جریمه تأخیر تأدیه شده است بیانگر آن است جریمه تأخیر تأدیه صحیح است که شرح آن در ذیل آورده می‌شود:

بنده با کارمندان بانک در این موردبحث کردم آنها می‌گویند: ما در کالایی که به شما فروخته‌ایم سود مطلوب خودمان را به‌اندازه کافی لحاظ کرده‌ایم، و بیش از این نمی‌خواهیم ولی با توجه به اینکه ما وکیل سپرده‌گذاران هستیم تا با پول آنها کارکرده و به‌صورت شرعی در سررسید سود بدهیم و از طرفی طبق احکام شرعی وکالت، وکیل باید حافظ منافع موکل باشد، مطابق این دو بند قرارداد، منظور بانک از شرط وجه التزام، سود بیشتر نیست. حتی درصورتی‌که بدهکار، بدهی خود را زودتر از موعد پرداخت و تسویه نماید، بر اساس ضوابط بانک به‌عنوان پاداش خوش‌حسابی، در مبلغ بدهی تخفیف داده، بنابراین شرط وجه التزام صرفاً جهت ملتزم ساختن مشتری برای پرداخت به‌موقع بدهی است. با توجه به این استدلال بانک‌ها آیا شرط وجه التزام در ضمن عقد خارج لازم همانند صلح یا در ضمن خود عقد صحیح است؟ و اگر صحیح است آیا بین عقدها تفاوتی وجود دارد یا نه بلکه حکم همهٔ آنها اعم از عقد قرض و بیع و غیره یکسان است؟

پاسخ: عملیات بانکی که بانک‌های جمهوری اسلامی ایران بر اساس قوانین مصوب مجلس شورای اسلامی و مورد تأیید شورای محترم نگهبان است، انجام می‌دهند، بی‌اشکال است.

پرسش: اگر وام‌گیرنده پرداخت وام را از مهلت مقرر به تأخیر بیندازد، آیا وام‌دهنده می‌تواند مبلغی بیشتر از مقدار وام را از او مطالبه کند؟

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

پاسخ: وام‌دهنده از نظر شرعی حق مطالبه چیزی بیشتر از اصل وام را ندارد. (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۸۸، ص ۱۷۲).

تبیین مستند فقهی جواز اشتراک جریمهٔ تأخیر ضمن عقد

در تحلیل فقهی دیدگاه شورای نگهبان که دریافت جریمه تأخیر تأدیه را به‌صورت شرط ضمن عقد و وجه التزام مجاز می‌داند می‌توان گفت: «مطابق قاعده "المومنون عند شروطهم" که نزد فقها ثابت است، اگر در ضمن قرارداد صحیح و لازم، شرطی قرار داده شود که اولاً مخالف مقتضای عقد نباشد، ثانیاً مخالف کتاب و سنت نباشد و ثالثاً مورد توافق طرفین باشد، این شرط صحیح و همانند عقد لازم الوفا است» (تسخیری، ۱۳۸۲، ص ۶۴). در موضوع بحث، فرض بر این است که قراردادهای بانکی، قراردادهای صحیح و لازم هستند و روشن است که شرط جریمه در صورت تخلف از انجام تعهد و تأخیر تأدیه بدهی، مخالف مقتضای قراردادهای بانکی چون قرض‌الحسنه، فروش اقساطی، اجاره‌به‌شرط‌تملیک، سلف، مضاربه و... نیست و از طرف دیگر مورد توافق و امضای طرفین قرارداد می‌باشد.

تنها نکته‌ای که در صحت شرط باقی می‌ماند، مخالفت شرط مذکور با کتاب و سنت و به بیان روشن‌تر ربوی بودن شرط است، همان‌گونه که از فتاوای مخالفین شرط جریمه هم همین مطلب فهمیده می‌شود که در ادامه به طور مبسوط بیان می‌گردد.

جواز دریافت جریمه تأخیر تأدیه برای دارندگان چک به‌اندازه نرخ تورم

همان‌طور که گفته شد، مطابق مصوبه مجمع تشخیص مصلحت نظام در تاریخ ۱۳۷۶/۳/۱۰، دارندگان چک می‌توانند از تاریخ سررسید چک تا زمان وصول، بر مبنای نرخ تورم که توسط بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران اعلام می‌شود، جریمه تأخیر تأدیه دریافت کنند و این مصوبه در آخرین اصلاحیه قانون چک (مورخ ۱۳۸۲/۲/۶) مورد تأیید شورای نگهبان قرار گرفت (روزنامه رسمی: ۲، مورخ ۱۳۸۲/۷/۹).

این قانون تا زمانی که مستند به مصوبه مجمع تشخیص مصلحت نظام بود نیاز به مستند فقهی خاص نداشت و می‌تواند به‌عنوان حکم ولایی و از مصادیق بند ۸ اصل ۱۱۰ قانون اساسی (حل معضل نظام) به‌حساب آید اما از زمانی که مورد تأیید شورای نگهبان قرار گرفته، نیازمند مستند خاص فقهی است و باید با احکام و عناوین اولیه شرع مخالفتی نداشته باشد.

بدیهی است نسبت به احکام و عناوین اولیه، داشتن چک به‌عنوان سند خاص بدهی، موضوعیت ندارد و تفاوتی در حکم شرعی ایجاد نمی‌کند. به‌طورکلی طلبکار یا حق دریافت مازاد بر مبلغ بدهی به‌عنوان جریمه تأخیر تأدیه به‌اندازه نرخ تورم دارد یا ندارد و نوع سند بدهی – چک یا سفته یا هر سند دیگر – در حکم شرعی تأثیر نمی‌گذارد.

جواز دریافت جریمه تأخیر تأدیه به‌اندازه نرخ تورم

مطابق ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی مدنی، اگر طلبکار دین خود را مطالبه نماید و بدهکار با داشتن تمکن، از پرداخت آن امتناع ورزد، درصورتی‌که نرخ تورم فاحش باشد، طلبکار می‌تواند به‌اندازه نرخ تورم، جریمه تأخیر تأدیه دریافت کند.

مستند فقهی این ماده و ماده ۴ قانون چک، در دو مرحله بررسی می‌شود؛ در مرحله نخست به میزان انطباق این مواد با آرای فقهی مراجع تقلید پرداخته و در مرحله بعد مستند فقهی مواد قانون تبیین می‌شود.

میزان انطباق ماده ۵۵۲ قانون آیین دادرسی مدنی و ماده ۴ قانون چک با آرای مراجع تقلید

در سال‌های اخیر که ازیک‌طرف اکثر قرض‌ها و معاملات مدت‌دار بر اساس پول رایج می‌باشد و از طرف دیگر به‌خاطر وجود تورم‌های بالا، ارزش واقعی بدهی‌ها کاهش پیدا می‌کند و این امر سؤال‌های زیادی برای مردم عادی و مراکز قانون‌گذاری و قضایی مطرح می‌کند و استفتائات زیادی از مراجع تقلید صورت می‌گیرد که در ظاهر ممکن است متفاوت باشند اما از جهت محتوا همگی به این نکته برمی‌گردند که: «در شرایط تورم بالا که ارزش واقعی و قدرت خرید دین کاهش می‌یابد، آیا طلبکار حق دارد برای جبران کاهش ارزش طلب خود، مبلغی بیش از مبلغ اسمی دین مطالبه کند؟» مراجع تقلید بر اساس مبانی فقهی خود به این سؤال جواب داده‌اند که در ذیل به برخی از آنها اشاره می‌شود:

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

آیت‌الله سیستانی: «مادامی که پول به‌کلی ارزش خود را از دست نداده است، معیار ضمان‌ها و بدهکاری‌ها همان مقدار از پول است که سابق بوده و کم‌شدن ارزش، موجب افزایش ضمان و بدهکاری نمی‌شود» (پایگاه اطلاع‌رسانی رسا، ۱۳۸۳).

آیت‌الله فاضل لنکرانی: «خیر، هیچ‌کدام از ادله مذکور مجوز جبران کاهش ارزش پول نمی‌باشد. پول از نظر ایشان مثلی است و گیرنده، ضامن همان است که گرفته است، نه ضامن قدرت خرید و غیره» (همان)

آیت‌الله تبریزی: «چنان چه شخص بابت قرض یا غیر آن مبلغی از پول رایج را به دیگری بدهکار باشد، طلبکار فقط همان مبلغ را می‌تواند مطالبه کند و حق مطالبه بیش از آن را ندارد و کاهش یا افزایش قدرت خرید پول تأثیری در حکم مزبور ندارد، والله العالم» (مرکز تحقیقات فقهی قوه قضائیه، ۱۳۸۱، ص ۶۴).

آیت‌الله خامنه‌ای: «احوط مصالحه است، والله العالم» (همان).

آیت‌الله بهجت: «احوط مصالحه است، و الله العالم» (همان).

آیت‌الله موسوی اردبیلی: «بحث مثلی و قیمی شامل کالاهای واسطه (پول) نمی‌شود ولی اگر کسی مثلاً صد تومان به هر علتی بر عهده داشته باشد، مادامی که ارزش پول فرق فاحشی نکرده باشد، همان را مدیون است و درصورتی‌که فرق فاحش بکند، باید ارزش در نظر گرفته شود و یا مصالحه کنند» (همان، ۶۵).

آیت‌الله نوری همدانی: «چون اسکناس از امور اعتباری می‌باشد از دایره مثلیات و قیمیات که از امور حقیقیه هستند، خارج است البته در بعضی موارد مانند زمانی که مدت بازپرداخت طولانی و تفاوت بین ارزش فعلی و گذشته فاحش باشد، ارزش فعلی محاسبه می‌شد» (پایگاه اطلاع‌رسانی رسا، ۱۳۸۳).

آیت‌الله مکارم شیرازی: «مسئله دو صورت دارد: یک‌وقت شخص با میل خود وامی به دیگری می‌دهد و می‌داند در این مدت تورم بالا می‌رود و درعین‌حال به این کار راضی شده است، چنین کسی حق ندارد مبلغ بیشتری بگیرد چون خودش اقدام کرده است. صورت دوم آن است که شخص خسارتی بر کسی وارد کرده و یا مدیون است و زمان ادای دین رسیده و آن را مدت زیادی تأخیر می‌اندازد، به‌طوری‌که نرخ تورم بالا می‌رود، در این صورت ادای دین و جبران خسارت جز با درنظرگرفتن نرخ تورم متوسط اشیای مختلف، صدق نخواهد کرد» (همان).

آیت‌الله صافی گلپایگانی: «به‌طورکلی اگر بدهی اشخاص، اسکناس رایج و مانند آن باشد و موعد پرداخت آن رسیده باشد یا اشتغال ذمه به آن – به طور نقد باشد و به عبارت اخری – بدهی مذکور حالّ یا در حکم حال باشد و با مطالبه دائن، بدهکار مسامحه در تأخیر در ادا نماید و با افزایش شاخص قیمت‌ها و تغییر قدرت خرید، مالیت و قدرت خرید آن زائد از متعارف به نحو غیرمتسماح فیه کاهش یابد، ظاهر این است که عرفاً طلبکار متضرر شده و بدهکار نسبت به ضرر مذکور از دیرکرد پرداخت طلب بستانکار حاصل شده، ضامن می‌گردد چنان که اگر کسی اسکناس یا چک یا سند کسی را عدواناً نگاه دارد تا مالیت آن کاهش یابد، ضامن نقصان مالیت و ضرر وارده بر صاحب اسکناس خواهد بود...» (یوسفی، ۱۳۸۱، ص ۲۶۹).

آیت‌الله سید کاظم حائری: «چنان چه تأخیر ادا، عمدی و ضرری بوده مانند غاصب که مال کسی را خورده و پس از بیست سال توبه کرده و می‌خواهد ادا کند یا مانند مدیون که وقت ادای دین او فرا رسیده و قادر به ادا هست ولی معصیتا ادا نمی‌کند، در این صورت، طبق قاعده «لاضرر» مقدار کاهشی را که به این پول عارض شده، شخص مقصّر، ضامن است و چنان چه تأخیر ادا به توافق طرفین بوده یا به دلیل «نظره الی میسره» بوده، دلیل بر ضمان کاهش وجود ندارد و شخص مدیون در این صورت امین است و ضمانتی برای او وجود ندارد» (همان، ص۳۱۷).

مطالعه دقیق آرای فقها و مراجع تقلید نشان می‌دهد که مفاد ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی و ماده ۴ قانون چک تا حدودی منطبق با نظر آیات عظام موسوی اردبیلی، نوری همدانی، مکارم شیرازی، صافی گلپایگانی و سیدکاظم حائری است و با نظر آیت ا... خامنه‌ای و آیت ا... عظام بهجت، ناسازگار نیست و می‌تواند راهکاری برای مصالحه باشد اما با نظر آیات عظام تبریزی، فاضل لنکرانی و سیستانی، ناسازگار است.

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

تبیین مستند فقهی ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی مدنی و ماده ٤ قانون چک

زمانی که در وضعیت تورمی کسی به دیگری قرض مدت‌دار می‌دهد و یا با او معامله مدت‌دار انجام می‌دهد به طور معمول متوجه است که به‌تدریج در اثر تورم، از ارزش واقعی و قدرت خرید پولی که قرض داده یا دینی که طلب دارد، کاسته می‌شود و به طور معمول این توجه، بر نحوه قرض‌دادن و معاملات مدت‌دار تأثیر گذاشته و باعث می‌شود قرض‌ها کوتاه‌مدت‌تر و تفاوت نرخ‌های نقد و نسیه بیش‌تر شود؛ به‌عنوان‌مثال، اگر در وضعیت غیر تورمی کالای ده‌هزار تومانی را به یازده هزار تومان به‌صورت نسیه می‌فروخت، در شرایط تورم ۱۵ درصد، آن کالا را به دوازده هزار و پانصد تومان می‌فروشد و معنای این امر این است که قرض دهنده و معامله کننده به آثار تورم توجه دارد و به رقم بدهی در سررسید معین راضی بوده و خود به آن اقدام کرده است.

به این بیان، اگر با آگاهی از آثار تورم به دیگری قرض مدت‌دار می‌دهد در واقع اقدام به پذیرش کاهش ارزش دارایی خود و ایثار به قرض‌گیرنده می‌کند و اگر معامله مدت‌دار می‌کند در واقع اقدام به مبادله کالا یا خدمت خود در مقابل مبلغ معیّن در سررسید مشخص می‌کند، در نتیجه حق مطالبه مازاد در سررسید مقرر را ندارد.

حال اگر بدهکار در سررسید مقرر بدهی خود را نپردازد، هر چه زمان می‌گذرد در اثر تورم از ارزش مالی و قدرت خرید بدهی کاسته می‌شود و طلبکار از این ناحیه متضرر می‌شود؛ برای مثال، کسی که سی‌سال پیش باغی را به صدهزار تومان فروخته مشتری به هر دلیلی قیمت باغ را نپرداخته، امروزه احساس می‌کند که با صدهزار تومان حتی نمی‌تواند در باغ را خریداری کند و مشتری متخلف نیز احساس می‌کند، می‌تواند تنها با فروش بخشی از محصول یک سال باغ، کل بدهی‌اش را بپردازد! به این دلیل است که برخی از فقها با استناد به دلایلی، کاهش ارزش بدهی را حق طلبکار دانسته، بدهکار را موظف به پرداخت قدرت خرید یا مصالحه با طلبکار کرده‌اند (موسویان، ۱۳۹۰، ص ۴۹۰).

جواز دریافت بهره و جریمه تأخیر تأدیه از اشخاص و مؤسسات خارجی غیرمسلمان

مطابق نظریه شورای نگهبان مورخ ۱۳۶۶/۱۰/۲۴ دریافت بهره و جریمه تأخیر تأدیه از دولت‌ها، مؤسسات، شرکت‌ها و اشخاص خارجی که بر حسب مبانی عقیدتی خود دریافت آن را ممنوع نمی‌دانند، از نظر شرعی جایز است.

این نظریه شورای نگهبان از باب استناد به‌استثنای حرمت ربا بین مسلم و کافر حربی است که هم در روایات آمده (حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ص ۱۳۵) و هم به ادعای صاحب جواهر مورد اجماع فقهای شیعه است (نجفی، ۱۴۲۳، ص ۳۸۲). البته همان‌طور که در روایات و کلام فقها تصریح شده است، استثنا مربوط به گرفتن ربا است نه دادن ربا (امام خمینی، ۱۴۱۸، ص ۵۱۳).

از بررسی فقهی آخرین قوانین و مقررات درباره جریمه و جریمه تأخیر تأدیه نتایج ذیل به دست می‌آید:

۱- مجوز شورای نگهبان به بانک‌ها برای دریافت جریمه تأخیر تأدیه به‌صورت شرط ضمن عقد، اگر چه با فتاوای بعضی از فقها ناسازگار است و آن را از مصادیق ربا یا حیله ربا می‌دانند اما با فتاوای گروهی دیگر سازگار است و به نظر می‌رسد دیدگاه فقهی شورای نگهبان مبنی بر تفاوت ماهوی بین جریمه تأخیر و ربا قابل‌دفاع است.

۲- موافقت مجمع تشخیص مصلحت نظام با دریافت جریمه و جریمه تأخیر تأدیه از قراردادهای سابق بر قانون عملیات بانکداری بدون ربا بر اساس حکم حکومتی و از باب حلّ معضل نظام است.

۳- ماده ۴ قانون چک (مصوب ۱۳۸۳/۶/۲) و ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی (مصوب ۷۹/۱/۲۱) مبنی بر جواز دریافت جریمه تأخیر تأدیه در حدّ نرخ تورم نیز گرچه با فتاوای بعضی مراجع ناسازگار است و آن را از باب ربا جایز نمی‌دانند اما با فتاوای بعضی دیگر از مراجع سازگار بوده و از مصادیق ربا نمی‌باشد و به نظر می‌رسد دست کم در تورم‌های فاحش، حق با این دسته است.

۴- مجوّز شورای نگهبان مبنی بر جواز دریافت بهره و جریمه تأخیر تأدیه از خارجی‌های غیرمسلمان مبتنی بر استثنای حرمت ربا بین مسلمان و کافر است (موسویان، ۱۳۹۰: ۴۹۰).

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

برخی از نویسندگان معتقدند که در فقه اسلام مبنایی برای لزوم جبران خسارات ناشی از تخلف از تعهدات قراردادی که از آن به «مسئولیت قراردادی» تعبیر می‌شود، وجود ندارد. استدلال ایشان، این است که در مسئولیت قراردادی، جبران خساراتی همچون عدم‌النفع، ضرر معنوی و جریمه تأخیر تأدیه مطرح می‌شود، درحالی‌که در فقه اسلامی لزوم جبران این خسارت پذیرفته نشده است. براین‌اساس نتیجه می‌گیرند که در فقه اسلامی مبنایی برای طرح مسئولیت قراردادی وجود ندارد. در مقابل برخی معتقدند که مسئولیت قراردادی در فقه نیز مبنا دارد و از قواعدی همچون اتلاف، تسبیب، لاضرر، و همچنین نهاد شرط ضمن عقد، می‌توان به‌عنوان مبنا برای لزوم جبران خسارت ناشی از تخلف از تعهدات قراردادی استفاده نمود. ازآنجاکه در فقه نسبت به قواعد مسئولیت و ضمان، تفکیک رایج بین مسئولیت قهری و قراردادی وجود ندارد و این قواعد به‌صورت عام مطرح شده، مبانی مطالبه خسارت ناشی از نقض قرارداد را باید در قواعدی همچون اتلاف، تسبیب و لاضرر جستجو کرد. مباحث مربوط به مسئولیت جبران خسارت در فقه بیشتر با عنوان ضمان مطرح شده است. در منابع فقهی عوامل مختلفی به‌عنوان اسباب ضمان مطرح شده است که از مهم‌ترین آن‌ها اتلاف، تسبیب و غصب است. این سه مورد به‌عنوان عوامل ایجاد ضمان و مسئولیت قهری مورد پذیرش عموم فقیهان قرار دارد. برخی از فقیهان قاعده لاضرر را نیز به‌عنوان یکی از مبانی مسئولیت مدنی مطرح کرده‌اند و براین‌اساس اضرار به غیر را نیز از اسباب ضمان دانسته‌اند. در مورد مسئولیت قراردادی، بدیهی است که مباحث غصب قابل‌استناد و بهره‌برداری نمی‌باشد، چرا که غصب اثبات ید بر مالِ غیر از روی عدوان، یا استیلا بر مال غیر بدون حق است و از نظر ماهیت کاملاً متفاوت با مباحث مسئولیت قراردادی است. اما امکان استناد به‌قاعده اتلاف و تسبیب و نیز قاعده لاضرر در مسئولیت قراردادی قابل‌بررسی و مطالعه می‌باشد.

مبانی فقهی تأخیر تأدیه

برخی از نویسندگان معتقدند که در فقه اسلام مبنایی برای لزوم جبران خسارات ناشی از تخلف از تعهدات قراردادی که از آن به «مسئولیت قراردادی» تعبیر می‌شود، وجود ندارد. استدلال ایشان، این است که در مسئولیت قراردادی، جبران خساراتی همچون خسارت عدم النفع، ضرر معنوی و جریمه تأخیر تأدیه مطرح می‌شود، درحالی‌که در فقه اسلامی لزوم جبران این خسارات پذیرفته نشده است. براین‌اساس نتیجه می‌گیرند که در فقه اسلامی مبنایی برای طرح مسئولیت قراردادی وجود ندارد.

در مقابل برخی معتقدند که مسئولیت قراردادی در فقه نیز مبنا دارد و از قواعدی همچون اتلاف، تسبیب، لاضرر و همچنین قرار نهادن شرط ضمن عقد، می‌توان به‌عنوان مبنا برای لزوم جبران خسارت ناشی از تخلف از تعهدات قراردادی استفاده نمود.

ازآنجاکه در فقه نسبت به قواعد مسئولیت و ضمان، تفکیک رایج بین مسئولیت قهری و قراردادی وجود ندارد و این قواعد به‌صورت عام مطرح شده، مبانی مطالبه خسارت ناشی از نقض قرارداد را باید در قواعدی همچون اتلاف، تسبیب و لاضرر جستجو کرد.

در مباحث قبلی مطرح شد که مباحث مربوط به مسئولیت جبران خسارت در فقه بیشتر با عنوان ضمان مطرح شده است. در منابع فقهی عوامل مختلفی به‌عنوان اسباب ضمان مطرح شده است که از مهم‌ترین آنها اتلاف، تسبیب و غصب است (علامه حلی، ۱۴۱۰، ج۱، ص۴۴۴.). این سه مورد به‌عنوان عوامل ایجاد ضمان و مسئولیت قهری مورد پذیرش عموم فقیهان قرار دارد. برخی از فقیهان قاعده لاضرر را نیز به‌عنوان یکی از مبانی مسئولیت مدنی مطرح کرده‌اند و براین‌اساس اضرار به غیر را نیز از اسباب ضمان دانسته‌اند.

در مورد مسئولیت قراردادی، بدیهی است که مباحث غصب قابل‌استناد و بهره‌برداری نمی‌باشد؛ چراکه غصب اثبات ید برمال غیر از روی عدوان (علامه حلی، ۱۴۱۳، ج۲، ص۲۱۹؛ علامه حلی، ۱۴۱۰، ج۱، ص ۴۴۴) یا استیلا بر مال غیر بدون حق (علامه حلی، ۱۴۲۰، ج۴، ص۵۱۷.) است و از نظر ماهیت کاملاً متفاوت با مباحث مسئولیت قراردادی است. اما امکان استناد به‌قاعده اتلاف و تسبیب و نیز قاعده لاضرر در مسئولیت قراردادی قابل‌بررسی و مطالعه می‌باشد.

مبانی فقهی قوانین مصوب جریمه تأخیر

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

پس از شناخت قوانین و مقررات مرتبط با موضوع جریمه تأخیر تأدیه، در این بخش مبانی فقهی این قوانین تبیین می‌شود. در واقع، میزان سازگاری این قوانین با مبانی فقه امامیه را موردبحث قرار دهد. البته برای جلوگیری از طولانی‌شدن مباحث، صرفاً به بیان مستندات فقهی آخرین قوانین و مقررات مصوب بسنده می‌شود. قبل از ورود به بحث بیان دو نکته ضروری است. نکته اول آنکه همان‌طور که در فصل قبل و مقدمه این فصل تأکید شد، مسئله جریمه تأخیر تأدیه شامل افراد معسر نمی‌شود، زیرا دررابطه‌با این افراد بر اساس آیه ۲۸۰ سوره بقره عمل شده و باید به آنها مهلت داده شود یا اینکه اساساً بدهی آنها توسط بانک‌ها بخشیده شود؛ بنابراین، بحث‌های فقهی که در ادامه مطرح می‌شود به‌هیچ‌عنوان دررابطه‌با این گروه از مشتریان بدحساب نیست. همچنین، شایان‌ذکر است در قوانین مصوب در کشور نیز برای صاحبان حرف و مشاغل، در صورت ورشکستگی و ناتوانی از پرداخت دیون و نیز برای اشخاص و خانواده‌ها در صورت عدم تمکن از پرداخت بدهی، قوانین خاصی با عنوان «قانون امور ورشکستگی» و «قانون اعسار» وجود دارد که در موارد ورشکستگی و اعسار بر اساس آن قوانین عمل می‌شود؛ بنابراین، قوانین مربوط به جریمه تأخیر تأدیه به‌وسیله قوانین امور ورشکستگی و اعسار تخصیص می‌خورد و شامل اشخاص حقیقی یا حقوقی که به دلایل مختلف ورشکسته و ناتوان از پرداخت بدهی‌اند نمی‌شود. نکته دوم نیز واضح بودن حرمت ربای جاهلی است. در واقع، همان‌طور که در فصول قبل بارها مطرح شد، مقوله افزایش مدت بدهی در برابر بالابردن مبلغ، از مصادیق روشن و واضح ربا محسوب می‌شود و تقریباً تمام فقهای شیعه و اهل‌سنت آن را حرام می‌دانند (جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۸۱، ص. ۸۹).

مبانی دیدگاه شورای نگهبان جریمه تأخیر به‌صورت شرط ضمن عقد

همان‌طور که گفته شد، فقهای شورای نگهبان در نامه رسمی (مورخ ۱۳۶۱/۱۱/۲۸) موافقت کردند بانک‌ها بر اساس شرطی که ضمن قرارداد می‌آورند، درصدی به‌عنوان جریمه تأخیر تأدیه از بدهکاران متخلف دریافت کنند. آیت‌الله رضوانی از فقهای شورای نگهبان در تبیین فقهی این نظریه می‌گوید: «جریمه تأخیر، ربا نیست؛ بلکه بانک می‌گوید: سر ماه باید قسط خود را بپردازی؛ اگر نیاوری، در همان موقع باید فلان مبلغ را به‌عنوان جریمه بپردازی. نه اینکه جریمه را می‌دهی تا مبلغ قسط یک ماه دیگر پیش تو بماند؛ لذا تأخیر تأدیه، ربا نیست. حال که ربا نیست، اگر در ضمن عقد یا قرض شرط شده باشد، حکم المؤمنون عند شروطهم را دارد و اشکال به وجود نمی‌آید.» (موسویان، ۱۳۹۰، ص. ۱۳۷)

در ادامه، مبنای فقهی دیدگاه شورای نگهبان در دو مرحله مورد بررسی قرار می‌گیرد. در مرحله نخست، میزان انطباق این دیدگاه با آرای فقهی مراجع تقلید نشان داده می‌شود و در مرحله بعد، به تبیین مستند فقهی جواز اشتراط جریمه تأخیر به‌صورت شرط ضمن عقد پرداخته می‌شود.

احتمال صدق ربای قرضی[۱]

مطابق نظر فقها، قرارداد قرض زمانی ربوی می‌شود که در آن شرط زیادی شود و اگر چنین شرطی نباشد (هرچند قرض‌گیرنده موقع پرداخت، بیشتر یا بهتر از آنچه قرض کرده بپردازد)، ربای محرم نخواهد بود. روایات متعددی این دیدگاه را تأیید می‌کند؛ به‌عنوان‌مثال، امام صادق (ع) در تعریف ربای قرضی حرام می‌فرماید: «ربا بر دو گونه است که یکی حلال و دیگری حرام است. اما ربای حلال آن است که انسان به برادر مسلمانش قرضی دهد به این امید که او هنگام پس‌دادن قرض، چیزی بر آن بیفزاید؛ بدون آنکه شرطی در میان این دو باشد. در این صورت اگر شخص وام‌گیرنده چیز بیشتری به او بدهد (بدون شرط)، این افزایش برای او حلال است؛ ولی ثوابی از قرض‌دادن خود نخواهد برد و این همان است که قرآن در رابطه‌اش می‌فرماید: در نزد خدا

[۱] . این نوع تقسیم‌بندی از کتاب بانکداری اسلامی، سید عباس موسویان، اقتباس شده است.

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

افزایش نمی‌یابد. اما ربای حرام آن است که انسان قرضی به دیگری بدهد و شرط کند که قرض‌گیرنده بیش از آنچه قرض گرفته به او بازگرداند و این همان ربای حرام است[۱].» (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج. ۴، ص. ۱۶۰)

حال در مسئله «جریمه تأخیر» بانک‌ها، اولاً شرط جریمه همیشه در قرارداد قرض نیست تا قرض ربوی شود؛ بلکه اکثر تسهیلات بانکی بر اساس قراردادهای فروش اقساطی، اجاره‌به‌شرط‌تملیک، سلف، جعاله، خرید دین، مضاربه، مزارعه، مساقات و مشارکت مدنی بوده و قرارداد قرض بخش کوچکی از تسهیلات بانکی را تشکیل می‌دهد. ثانیاً، در شرط جریمه، بانک (قرض‌دهنده) شرط نمی‌کند که مشتری (قرض‌گیرنده) در سررسید چیزی بیش از آنچه قرض کرده بپردازد؛ بلکه بانک همان‌طور که برای اطمینان از وفای دین بعضاً ضامن، وثیقه و کفیل مطالبه می‌کند، این بار به‌جای آنها یا علاوه بر آنها، برای الزام قرض‌گیرنده به وفای دین در سررسید مقرر، او را متعهد می‌کند که در صورت نقض عهد و تخلف از پرداخت بموقع، مبلغی را به‌عنوان جریمه بپردازد. به‌عبارت‌دیگر، اگر هدف بانک این بود که در سررسید مبلغی به‌عنوان جریمه بگیرد یا قصدش این بود که قرض‌گیرنده در مقابل پرداخت جریمه، مجاز به تأخیر در پرداخت باشد، یا دو طرف بنا بر تأخیر و پرداخت جریمه داشتند، عنوان «قرض به‌شرط زیاده» بر آن صدق می‌کرد و مشمول ربای قرضی می‌شد. اما، شرط جریمه صرفاً راهکاری برای وادارکردن بدهکار به پرداخت بموقع بدهی بوده و به همین دلیل است که بانک‌ها اگر در ابتدای معامله شواهدی بر عدم پرداخت بموقع داشته باشند، حتی با علم به اینکه مشتری جریمه تأخیر را می‌پردازد، حاضر به اعطای تسهیلات نیستند. نتیجه اینکه بر چنین قرضی، قرض با شرط زیادی صدق نمی‌کند و اگر هم شرطی هست، از سنخ شرط ضمانت یا وثیقه است و نه شرط زیاده (وحدتی شبیری، ۱۳۸۲، ص. ۱۰۲).[۲]

مبانی فقهی قانون نحوه وصول مطالبات بانک‌ها

همان‌طور که ذکر شد، نظر شورای نگهبان مبنی بر جواز دریافت جریمه تأخیر به‌صورت شرط ضمن عقد، تا حد زیادی مشکل بانک‌ها را حل کرد. اما، بانک‌ها مدعی بودند عدم دریافت جریمه تأخیر از بدهکاران گذشته که برخی از آنها وام‌های کلانی گرفته و در بازپرداخت بموقع آن تعلل کرده‌اند، مشکلات فراوانی ایجاد کرده و صدمات زیادی به‌نظام بانکی وارد کرده است. مخالفت شورای نگهبان با دریافت جریمه تأخیر از چنین بدهکارانی باعث شد مسئله در دستور کار مجمع تشخیص مصلحت نظام قرار گیرد. مجمع در دی سال ۱۳۶۸ مصوبه‌ای را با عنوان قانون نحوه وصول مطالبات بانک‌ها به تصویب رساند که در اسفند همان سال به تأیید مقام معظم رهبری رسید و پس از تأیید معظم له به اجرا گذاشته شد. این مصوبه که به‌عنوان حل معضل نظام و طبق بند ۸ اصل ۱۱۰ قانون اساسی تصویب شد، وام‌گیرندگان از بانک‌ها را ملزم کرد تا علاوه بر اصل‌وفرع بدهی، جریمه تأخیر تأدیه را نیز بپردازند و محاکم نیز مکلف به صدور حکم بر اساس این مصوبه شدند (مهرپور، ۱۳۷۱، ص. ۱۹۸). مبنای فقهی این مصوبه نیز به اختیارات ولی‌فقیه حاکم در زمان غیبت باز می‌گردد که می‌تواند به‌منظور جلوگیری از ایجاد اختلال در جامعه اسلامی، با درنظرگرفتن احکام حکومتی، مشکلات جامعه را در مواردی که بن‌بست وجود دارد، حل کند (جوادی آملی، ۱۳۹۰، ص. ۲۷۹). ۳۰۳۰۱۲ مبانی فقهی جواز دریافت جریمه تأخیر تأدیه به‌اندازه تورم همان‌طور که قبلاً ذکر شد، مطابق ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی مدنی که به تأیید شورای نگهبان نیز رسیده است، اگر طلبکار دین خود را مطالبه کند و بدهکار با داشتن تمکن از پرداخت آن امتناع ورزد، درصورتی‌که نرخ تورم فاحش باشد، طلبکار می‌تواند به‌اندازه نرخ تورم، خسارت تأخیر تأدیه دریافت کند. در تحلیل فقهی این ماده (که شامل ماده ۴ قانون چک نیز می‌شود) می‌توان دست‌کم به سه دلیل اشاره کرد که در ادامه موردبحث واقع می‌شود.

---

[۱] . الربا ربانان احدهما حلال و الآخر حرام. فاما الحلال فهو ان یقرض الرجل اخاه قرضا یرید أن یزیده و یعوضه باکثر مما یاخذه بلا شرط بینهما. فان اعطاه اکثر مما اخذه علی غیر شرط بینهما فهو مباح له و لیس له عندالله ثواب فیما اقرضه و هو قوله فَلا یَرْبُوا عند الله؛ و اما الحرام، فالرجل یقرض قرضا و یشترط أن یرد اکثر مما أخذه فهذا هو الحرام»

[۲] . شاید یکی از دلایلی که بعضی تصور می کنند شرط جریمه تأخیر در بانک های کشور نوعی شرط اضافه است، این مسئله باشد که بانک ها جریمه های دریافتی را جزء درآمدهای بانک به حساب آورده و آن را با سایر منابع مخلوط میکنند. در حالی که بهتر است بانک ها جریمه های دریافتی را در حسابی مجزا اندوخته کرده و از آن صرفا برای فعالیت های خیرخواهانه مانند اعطای تسهیلات قرض الحسنه، ساخت مدارس و ... استفاده کنند. این شیوه (که همانطور که در قسمت های بعد خواهیم دید در اکثر بانک های اسلامی سایر کشورها مورد استفاده قرار میگیرد) باعث می شود شبهه انتفاعی بودن شرط جریمه برای طلبکار (بانک) کمرنگ گردد.

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

لزوم ادای کامل بدهی

مطابق آیات و روایات، هر مدیونی باید دین خود را به طور کامل ادا کند و به‌تصریح برخی از فقها، ادای دین امری عرفی است و در شرایط تورمی، به‌ویژه زمانی که نرخ تورم شدید باشد، عرف پرداخت مبلغ اسمی بدهی را ادای دین به‌حساب نمی‌آورد. آیت‌الله مکارم شیرازی در تبیین این استدلال می‌گوید: «اگر تورم در زمان کوتاه و مقدار معمولی باشد محاسبه نمی‌شود. چرا که همیشه تغییراتی در اجناس و قدرت خرید پول پیدا شده و می‌شود و سیره مسلمین و فقها بر عدم محاسبه تغییرات جزئی بوده است. ولی اگر تورم شدید و سقوط ارزش پول زیاد باشد (تا آن حد که در عرف، پرداختن آن مبلغ ادای دین محسوب نگردد) باید بر اساس وضع حاضر محاسبه کرد و در این مسئله تفاوتی میان مهریه و سایر دیون نیست.» (یوسفی، ۱۳۸۱، ص. ۳۱۵).

لزوم جبران ضرر طلبکار

در شرایط تورمی، زمانی که مدیون پرداخت بدهی خود را به تعویق می‌اندازد، به میزان تورم از افزایش دارایی و قدرت خرید دین کاسته می‌شود و این از دیدگاه عرف ضرر به‌حساب می‌آید. از طرفی ازآنجاکه مدیون با تأخیر در پرداخت و نقض عهد، زمینه این ضرر را فراهم کرده، از دید عرف مسئول است و چون طلبکار راضی به این ضرر نیست، به‌مقتضای قاعده نفی ضرر، باید ضرر او جبران شود؛ بنابراین، حکم به پرداخت مبلغ اسمی دین (با قطع‌نظر از کاهش ارزش آن)، حکم به ضرری است که در اسلام نفی شده است. برخی از مراجع تقلید (مانند آیت‌الله نوری همدانی، صافی گلپایگانی و حسینی حائری)، دراین‌رابطه به همین مقوله (لاضرر) اشاره داشته‌اند (یوسفی، ۱۳۸۲، ص. ۱۵). لزوم تدارک اتلاف مالیت (قدرت خرید) به اعتقاد برخی از فقها، برخلاف درهم و دینار رایج در عصر تشریع اسلام که دارای ارزش ذاتی بودند، پول‌های رایج در اقتصادهای جدید، کاملاً اعتباری است و فایده ای جز «وسیله خرید اشیا بودن» ندارند. در نتیجه، همه اعتبار و مالیت پول‌های امروز، به‌ویژه پول‌های کاغذی، به قدرت خرید آنها بازمی گردد و کاغذ آنها ارزشی ندارد. با توجه به این مسئله، در شرایط تورمی، زمانی که کسی پول دیگری را غصب می‌کند با پرداخت بدهی او را به تعویق می‌اندازد، موجب از بین رفتن تدریجی قدرت خرید یا مالیت پول می‌شود و ازآنجاکه تمام قوام و اعتبار پول‌های امروزی به مالیت آنهاست، تلف شدن مالیت پول، همانند تلف عین در کالاهای دیگر است. در نتیجه، به مقتضای قاعده «علی الید» در باب غصب که می‌گوید: «هرکس مال دیگری را بدون رضایت او تصرف کند و آن مال تلف شود، ضامن است»، غاصب و مدیونی که تخلف از پرداخت بموقع بدهی کرده، ضامن کاهش مالیت پول است و باید آن را جبران کند (کمیجانی، و همکاران، ۱۳۸۷، ص. ۲۱).

در مبانی فقهی علاوه بر قاعده «المؤمنون عند شروطهم» سه قاعده اتلاف، تسبیب و لاضرر موردبحث قرار گرفته است. در خصوص استناد به‌قاعده اتلاف و تسبیب در مسئولیت مدنی قراردادی دو نظریه متفاوت مطرح است، اما در مجموع، نظریه موجه‌تر و با مبانی فقهی سازگارتر، امکان استناد به این دو قاعده در مسئولیت قراردادی از منظر فقه است. قاعده اتلاف مطلق است و دلالت دارد بر اینکه هر کس مال دیگران را تلف نماید، ضامن است اعم از اینکه این تلف در نتیجه تخلف از انجام تعهدات قراردادی مالی از متعهدله تلف شود، تردیدی در ضمان اجیر نیست. البته در مقام ارزیابی باید گفت، مطرح‌نمودن قاعده تسبیب به‌عنوان یکی از مبناهای مسئولیت قراردادی مناسب‌تر است تا قاعده اتلاف، چرا که قاعده اتلاف همچنان که مطرح شد، به مواردی اختصاص دارد که فردی مال دیگری را بالمباشره تلف نماید، اما خسارات ناشی از تخلف از تعهدات قراردادی را نمی‌توان اتلاف بالمباشره دانست بلکه می‌توان اتلاف بالتسبیب دانست.

درباره قاعده لاضرر و امکان استفادهٔ لزوم جبران خسارت، مشهور فقیهان این قاعده را با توجه به حدیث نبوی معروف «لاضرر و لاضرار» تحلیل نموده‌اند و سایر ادله‌ای که می‌تواند در این باره مورد استناد باشد را یا مطرح نکرده‌اند، یا در ارائه مفهوم قاعده، آن ادله را موردتوجه قرار نداده‌اند. بدیهی است در این صورت مفهوم قاعده لاضرر محدود و منحصر به توجیه و تفسیر الفاظ حدیث لاضرر خواهد بود، اما گروهی دیگر از فقیهان علاوه بر حدیث نبوی مورد اشاره، دیگر ادله‌ای که در این باره می‌تواند مورد استناد قرار بگیرد، همچون دلیل عقل، آیات قرآن و همچنین احادیث متعدد دیگر در این زمینه را موردبحث قرار داده و با توجه به همه این مستندات مفهوم عامی از قاعده لاضرر ارائه نموده‌اند که شامل اثبات حکم ضمان نیز می‌باشد. در مجموع تأمّل در

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

جمیع ادله قاعده لاضرر اعم از ادله نقلی (آیات قرآن، احادیث از جمله حدیث نبوی معروف «لاضرر و لاضرار») و عقلی، مؤید مفهوم عام قاعده لاضرر است مبنی بر آنکه همچنان که ورود ضرر به دیگران مورد منع و نهی است، جبران ضرر وارده نیز لازم است.

در تحلیل ادله قاعده لاضرر، عقل همچنان که بر ممنوعیت اضرار به دیگران حکم می‌کند بر جبران ضرر وارد به دیگران نیز حکم می‌کند. سیره عقلاً نیز مؤید این دلیل عقل است. در ادله نقلی آیات قرآن به‌وضوح دلالت بر نهی از اضرار به دیگران دارد و می‌توان لزوم جبران خسارت وارد به‌غیراز لوازم نهی از ضرر دانست، زیرا تا زمانی که ضرر جبران نگردد، نهی شارع و حرمت اضرار همچنان به قوت خویش باقی است و برای رفع این حرمت، جبران زیان وارده ضروری و واجب است. در تحلیل حدیث لاضرر نیز سه نظریه نهی، نفی ضرر جبران نشده و نفی حکم ضرری، مطرح شده و بر مبنای هر یک از این سه نظریه امکان استفاده لزوم جبران خسارت از قاعده لاضرر بررسی شده و در مجموع نتیجه گرفته شده است که به‌قاعده لاضرر به‌عنوان مستندی بر ضمان و لزوم جبران خسارت ناشی از نقض تعهدات اعم از تعهدات قانونی و قراردادی، می‌توان استناد کرد. همچنان که در عمل نیز بسیاری از فقیهان حتی فقیهانی که قائل به عدم اثبات حکم توسط قاعده لاضرر هستند برای اثبات حکم از جمله حکم ضمان به‌قاعده لاضرر استناد کرده‌اند.

نتیجه‌گیری

این مقاله به یکی از مسائل بسیار مهم در نظام بانکی کشور، یعنی مسئله جریمه تأخیر تأدیه پرداخته و ابعاد فقهی و حقوقی آن را موردبحث قرار داد. در ابتدا قوانین و مقررات مرتبط با جریمه تأخیر تأدیه که توسط مراجع قانونی کشور به تصویب رسیده است مورد بررسی قرار گرفت و سیر تاریخی موضوع برجسته شد. در ادامه، تلاش شد مبانی فقهی مقررات به تصویب رسیده موردبحث واقع شود. پس از بررسی ابعاد قانونی و همچنین فقهی، نوبت به ارائه معیارهایی جهت ارزیابی راهکار شورای نگهبان و سایر راهکارها رسید و دراین‌رابطه، پنج معیار ارزیابی ارائه شد و نتایج ذیل از رساله حاضر به دست آمد:

۱- «جریمه تأخیر تأدیه» خسارتی است که به علت تأخیر مدیون از ادای دین نقدیش در تاریخ سررسید آن و در نتیجه محروم ماندن دائن از منافع محقق‌الحصول سرمایه‌اش به وی وارد می‌شود. جریمه تأخیر تأدیه با توجه به تعریفی که از آن ارائه شد و نیز بررسی ارکان آن، متفاوت از مفاهیمی هم‌چون کاهش ارزش پول، وجه‌التزام و نیز عدم‌النفع است. هرچند از برخی جهات به آن‌ها شباهت‌هایی داشته و رابطه منطقی بین آن‌ها برقرار است.

۲- جواز دریافت جریمه تأخیر به‌صورت شرط ضمن عقد اگرچه در ظاهر اطلاق دارد، با توجه به قوانین خاصی چون قانون اعسار و ورشکستگی، شامل اشخاص حقیقی یا حقوقی که به دلیل ورشکستگی و امثال آن ناتوان از پرداخت بدهی هستند، نمی‌شود و آنها احکام و قوانین خاص خود را دارند.

۳- شرط جریمه تأخیر تأدیه به دلائل ذیل، به طور کلی و به‌ویژه در قراردادهای اعطای تسهیلات بانکی در نظام بانکداری بدون ربا، متفاوت از ربا می‌باشد:

الف: نمی‌توان احکام مربوط به پول‌های قدیم را با توجه به ماهیت و کارکرد متفاوت آن‌ها با پول و اسکناس جدید، بر این‌گونه پول‌ها جاری دانست.

ب: علاوه بر مسئله کاهش ارزش پول، به دلائل متعدد دیگر، تأخیر در ادای دین در نظام اقتصادی عصر حاضر و حتی در نظام اقتصاد اسلامی با توجه به تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا (پرداخت سود روزشمار به سپرده‌های نقدی اشخاص نزد بانک‌ها) موجب ورود ضرر به دائن است. با یادآوری این نکته که ضرر یک مفهوم عرفی است که عرف امروز نیز تأخیر در تأدیه دیون نقدی را ضرر مسلم می‌داند و با تمسک به‌قاعده لاضرر و لاضرار در اسلام پرداخت خسارات ناشی از آن نه‌تنها مشروع بلکه واجب است.

ج: شرط پرداخت جریمه تأخیر تأدیه با توجه به این‌که به‌منظور جبران ضرر ناشی از تأخیر در تأدیه، در قرارداد گنجانده می‌شود را نمی‌توان «شرط به نفع دائن» و یا «شرط دریافت زیادتی» تلقی نمود تا شبهه ربوی بودن آن پیش آید. چرا که با اجرای این

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

شرط در نهایت ضرر وارده بر دائن جبران می‌شود و نفعی عاید او نمی‌گردد. همچنین در دفاع از مشروعیت شرط جریمه تأخیر تأدیه می‌توان به همان ملاک‌هایی که برای تحریم ربا در منابع فقهی آمده است، استناد نمود.

د: هیچ یک از دو رکن اساسی ربا (یکی دریافت زیادتی و یا اضافی در معامله (اعم از قرض و غیره) و دیگری شرط و توافق قبلی اراده طرفین بر دریافت آن) در شرط پرداخت جریمه تأخیر تأدیه به دلائل فوق وجود ندارد. به‌علاوه این‌که تأخیر بدهکاران بانک‌ها (گیرندگان تسهیلات بانکی) در ادای دیون خود موجب تحمیل هزینه‌های سنگین بر بانک‌ها می‌گردد که در مواردی حتی ممکن است به ورشکستگی و انحلال آن‌ها بینجامد.

۴- فقیهان عموماً جریمه تأخیر تأدیه وجه نقد را به هر شکلی ربا و حرام دانسته‌اند، ولی مقام معظم رهبری با تفکیک میان وجه التزام و ربا درج شرطی در ضمن عقد به‌منظور الزام مدیون به رعایت زمان سررسید را مشروع دانسته‌اند، چنان که برخی از فقیهان هم مطالبه جریمه تأخیر تأدیه را در فرض کاهش شدید ارزش پول و تمکن مدیون از ادای دین در سررسید، پذیرفته‌اند.

۵- از منظر مقام معظم رهبری، شرط جریمه تأخیر تأدیه، مخالف قرآن و سنت نبوده، ربا محسوب نشده و حیله‌ای برای گرفتن ربا نیست، بلکه راهکاری برای الزام بدهکار به پرداخت به‌موقع بدهی و جریمه‌ای برای فرد متخلف است که در عین توانایی، نقض تعهد کرده و پیمان مالی خود را زیر پا گذاشته است؛ بنابراین آوردن آن به‌عنوان شرط ضمن قرارداد اشکالی نداشته و مطابق قاعده «المؤمنون عند شروطهم» لازم‌الوفاء خواهد بود.

۶- در نظام بانکداری بدون ربا پرداخت تسهیلات بانکی به متقاضیان در قالب انعقاد قراردادهای مختلف اسلامی (اعم از عقود معین و غیر آن‌ها) صورت می‌پذیرد. در این قراردادها با توجه به نوع آن‌ها، تعهدات گیرندگان تسهیلات در برابر بانک‌ها هم شامل تعهدات نقدی است و هم تعهدات غیر نقدی را در بر دارد؛ بنابراین ماهیت شرط پرداخت مبلغی به‌عنوان خسارت در قراردادهای موصوف، همواره تلفیقی از دو جنبه جبران خسارت ناشی از تأخیر در تأدیه دین نقدی و دیگری وجه التزام ناشی از عدم ایفای تعهدات غیر نقدی مندرج در قرارداد است (جنبه تنبیهی) که در هر قرارداد ممکن است یکی از این دو جنبه، چهره غالب را داشته باشد.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. ابراهیمی، محمد حسین، ۱۳۷۲، ربا و قرض در اسلام، قم: تامین.
۳. امام خمینی، روح اللّه، ۱۳۷۵، استفائات، انتشارات اسلامی، چاپ سوم، قم.
٤. امامی، حسن، ۱۳۹۰، حقوق مدنی، انتشارات اسلامیه، تهران، چاپ سی ودوم
۵. باریکلو، علی رضا، ۱۳۸۷، مسئولیت مدنی، نشر میزان، تهران، چاپ دوم.
٦. باطنی، سیدمحمد، ۱۳۷۷، بررسی فقهی و حقوقی تاثیر تورم در بازپرداخت دیون، تهران: چاپ سوره.
۷. باقری، اکبر؛ رمضانی، علی؛ پورسعید، عباس. (۱۳۹۷). آزمون مدل تأثیرگذاری روش‌های تامین مالی داخلی و خارجی بر بازده کل واقعی سهام. فصلنامه علمی پژوهشی دانش سرمایه‌گذاری، ۷(۲۶)، صفحات ۱۸۷-۲۱۰.
۸. بهمند، محمد و محمود بهمنی، ۱۳۷۰، بانکداری داخلی، تهران: انتشارات موسسه عالی بانکداری اران.
۹. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، . ۱۳۸۸، الفارق: دائرة المعارف عمومی حقوق، کتابخانه گنج دانش، تهران، چاپ دوم.
۱۰. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ۱۳۵۴، حقوق تعهدات، انتشارات مدرسه عالی امور قضایی و اداری، قم، چاپ اول.
۱۱. جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ۱۳۷۸، ترمینولوژی حقوق، کتابخانه گنج دانش، تهران، چاپ دهم.
۱۲. جعفری، محمد تقی، ۱۴۱۹، رسائل فقهی، مؤسسهٔ منشورات کرامت، تهران، چاپ اول.
۱۳. جلالی، حسن، ۱۳۹۱، فروش اقساطی در نظام بانکی بدون ربا، تهران: انتشارات امام صادق (ع).
۱٤. حسینی دشتی، سیدمصطفی، ۱۳۸۵، (دایره المعارف جامع اسلامی) معارف و معاریف، تهران: موسسه فرهنگی آرایه.
۱۵. خاوری، محمود رضا، ۱۳۷۵، حقوق بانکی، موسسه بانکداری ایران، چاپ سوم، تهران.
۱٦. دهخدا، علی اکبر، ۱۳۲۵، لغت نامه، چاپخانه مجلس، تهران.

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

۱۷. السان مصطفی، ۱۳۹۱، حقوق تجارت الکترونیکی، چاپ اول، انتشارات سمت، تهران.

۱۸. السان، مصطفی، ۱۳۹۰، حقوق پرداخت‌های بانکی، چاپ اول، انتشارات پژوهشکده پولی و بانکی، تهران.

۱۹. السان، مصطفی، ۱۳۹۲، حقوق بانکی، چاپ دوم، انتشارات سمت، تهران.

۲۰. سلمن، جفری سی، ۱۳۸۵، فرایند تشکیل قراردادهای الکترونیکی: قواعدی جدید برای تجارت جدید. (علی رضائی، مترجم). ماهنامه حقوقی کانون سردفتران و دفتر یاران. ش ۶۸.

۲۱. سیستانی، علی، ۱۳۹۶، استفتائات آیت‌الله سیستانی، نشر قلم آذین رضا، چاپ چهارم.

۲۲. شهیدی، مهدی، ۱۳۸۰، آثار قراردادها و تعهدات، حقوق مدنی تهران: مجد، چاپ دوم.

۲۳. شهیدی، مهدی، ۱۳۹۰، تشکیل قراردادها و تعهدات، انتشارات مجد، تهران، چاپ هشتم.

۲٤. شیخ انصاری، مرتضی، ۱۴۱۴، رسائل فقهیهٔ، کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری، قم، الطبعهٔ الأولی.

۲۵. صافی گلپایگانی: پاسخ مورّخ ۸۲/۱/۱۲ به استفتای پژوهشکده حوزه و دانشگاه قم.

۲٦. طاهری، حبیب الله، ۱۴۱۸، حقوق مدنی، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم، چاپ دوم.

۲۷. عبدی پور، ابراهیم، ۱۳۸۹، مباحث تحلیلی از حقوق تجارت، نشر محراب فکر، تهران.

۲۸. عدل، مصطفی، ۱۳۷۳، حقوق مدنی، قزوین: انتشارات بحر العلوم، چاپ دوم.

۲۹. عمید، حسن، ۱۳۶۳، فرهنگ عمید، (دوره دو جلدی)، انتشارات امیرکبیر، تهران، چاپ پنجم.

۳۰. عیوضلو، حسین، بکی حسکویی، مرتضی، مبانی فقهی – اقتصادی بانکداری و تأمین مالی اسلامی، تهران، دانشگاه امام صادق (ع)، چاپ اول، ۱۳۸۸.

۳۱. فرجی، یوسف، ۱۳۷۷، پول، ارز و بانکداری، تهران، شرکت چاپ و نشر بازرگانی، چاپ یازدهم

۳۲. قاسم زاده، مرتضی، ۱۳۹۰، مبانی مسوولیت مدنی، نشر سمت، تهران، چاپ چهارم.

۳۳. کاتوزیان، ناصر، ۱۳۶۹، حقوق مدنی (ضمان قهری – مسئولیت مدنی)، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران، چاپ دوم.

۳٤. کاتوزیان، ناصر، ۱۳۷۹، وقایع حقوقی، تهران: انتشارات دادگستر، چاپ سوم.

۳۵. کاتوزیان، ناصر، ۱۳۹۰، قواعد عمومی قراردادها، (جلد چهارم)، شرکت سهامی انتشار، تهران، چاپ ششم..

Archive of SID.ir